

OSNIVANJE I RAZVOJ NOVČANIH ZAVODA U CIVILNOJ I VOJNOJ HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1846—1880.

Agneza Szabo

Nakon proglašenog ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine hrvatske zemlje našle su se pred nizom problema. Uz teritorijalnu razbijenost to su prije svega rješavanje agrarnih odnosa, zatim izgradnja prometnica te osnivanje

K R A T I C E

HAZ = Historijski arhiv u Zagrebu

NN = Narodne novine

SVZ 1847—1877, PSU V/1879. = Statistika vjeresijskih zavoda (Statistik der Credit-Institute) 1847—1877, Publikacije statističkog ureda kr. dalm. hrv. slav. Zemaljske vlade V, Zagreb 1879. Ur. M. Zoričić.

SLJ 1874, PSU I/1876. = Statistički ljetopis za godinu 1874, Publikacije kr. dalm. hrv. slav. Zem. vlade I, Zagreb 1876. Ur. M. Zoričić.

MPTN 1865—1879. = Miena u posjedu i teretih nekretnina za godine 1865—1879, Publikacije statističkog ureda kr. dalm. hrv. slav. Zemalj. vlade VI, Zagreb 1880. Ur. Fr. Vrbanić.

Compass = Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn, Wien, Herausgegeben v. G. Leonhardt, v. Jahr 1880, S. Heller.

Izvješće TOK Zagreb 1877/78. = Izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu sa statističkim podatci o trgovini, obrtu i prometnih sredstvih za godine 1877. i 1878, Zagreb 1880.

Izvješće TOK Zagreb 1879. = Izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu sa statističkim podatci o trgovini, obrtu i prometnih sredstvih za godinu 1879, Zagreb 1881.

SI TOK Zagreb 1876—1880. = Statističko izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu sa osvrtom na cijelo razdoblje 1876—1880, Zagreb 1882.

Izvješće TOK Osijek 1881. = Izvješće Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku o narodno-gospodarstvenom stanju Slavonije do konca godine 1881, Osijek 1883.

Izvješće TOK Sisak 1872. = Izvješće sisačke Trgovačko-obrtničke komore o svom dojučakšnjem djelovanju podnešeno okr. Glavnom vojnom zapovjedništvu u Zagrebu, Sisak 1872.

Prva izložba 1864. = Prva izložba Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. Održana u Zagrebu glavnome gradu trojedne kraljevine, Zagreb 1864.

DS 1868—1871. = Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu 1868—1871, Zagreb 1871.

nužnih novčanih institucija (banaka i štedionica) koje bi omogućile napredak domaćeg i privlačenje stranog kapitala za industrijske, prometne i agrarne investicije, kao i za tekuće trgovačko poslovanje.

Do 1848. godine glavna središta akumulacije kapitala bile su crkvene i svjetovne gospoštije te zemaljske zaklade. Uz posuđivanje gotovog novca ove su institucije odobravale i hipotekarne zajmove. Međutim nakon 1848. godine i one su se našle u tešku položaju. Zbog oslobođenja kmetova i sve sporijeg vraćanja ranijih dugova, kao i zbog obaveznog upisivanja državnog zajma 1854. godine koji je onemogućavao investicije radi komercijalizacije imanja, prihodi su im naglo opadali, pa su svoju djelatnost morale obustaviti.

Nakon 1848. godine jedina moderna kreditna institucija u zemlji bila je Prva hrvatska štedionica u Zagrebu osnovana krajem 1846. godine sa skromnim dioničkim kapitalom od 40 000 for. ili preračunato 42 000 for. austrijske vrijednosti (400 dionica po 105 fav).¹ Vlasnici dionica su 120 zagrebačkih građana. Prema socijalnom sastavu to su najvećim dijelom imućniji zagrebački trgovci i poduzetnici, kojima se uz manji broj obrtnika pridružila i nekolicina intelektualaca, uglavnom odvjetnika.² Prva hrvatska štedionica u Zagrebu osnovana je po uzoru na požunsku štedionicu, a njezina pravila temeljila su se na ugarskim trgovačkim zakonima iz 1840. te 1843. i 1844. godine. Prema odobrenim pravilima, glavni je zadatak Štedioničina poslovanja primanje štednih uloga, »pa i onih najmanjih« te njihovo ukamaćivanje. Glavno područje njezina aktivnog poslovanja odnosilo se na posuđivanje uloženi glavnica. To su odobravanje zajmova na pokretna i nepokretna dobra te eskomptni poslovi. Zajmovi na pokretna dobra odobravalu su se na austrijske državne papire, privatne obveznice te zlato i srebro. Zajmovi na nekretnine odobravalu su se na plemićka, građanska i seljačka imanja te imanja seljačkih zadruga, kao i većih općina. Odobrena kamatna stopa za štedne uloge iznosila je 4%, na posudbe na nekretnine 5%, a za ostale posudbe 6% uz određene provizije. Sve administrativne i tehničke poslove Štedionice vodio je upravni odbor kojemu je na čelu predsjednik. Ovaj odbor bira iz svoje sredine glavna skupština koja se u pravilu održava jedanput godišnje. Drugi je osnovni zadatak glavne skupštine pregled i primanje sveukupnog aktivnog i pasivnog financijskog poslovanja tijekom prethodne kalendarske godine, uključujući i odobravanje raspodjele čistog dobitka. Članovi glavne skupštine su dioničari društva kojima u njezinu radu pripada aktivno i pasivno pravo glasa.³

¹ Svi izvori kojima se služim u ovome radu citiraju isključivo preračunate vrijednosti. Carskim patentom od 28. travnja 1858. povučen je iz optjecaja novac bečke i konvencionalne vrijednosti, a uvedene su forinte austrijske vrijednosti (zato u nastavku ovog rada upotrebljavam skraćeni naziv fav). 100 for. konvencionalne vrijednosti iznosilo je tada 105 fav, ali je jedna for. nove valute imala 100 groša a ne samo 60 kao stara for. O velikim neprilikama koje su nastale u vezi sa zamjenom novca v. M. Gross, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985.

² HAZ, Glavna knjiga akciah, Sign. 43062.

³ NN 93/1846, 21. XI; 94/1846, 25. XI; 99/1846, 12. XII. O Prvoj hrvatskoj štedionici, kao i o manjem broju drugih novčanih zavoda pisali su u novije vrijeme: T. Timet, Prilozi ekonomskoj povijesti Hrvatske 19. i 20. stoljeća, Putovi revolucije 1--2, Zagreb 1963, 243--334; I sti, Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod nov-

Kada je riječ o prikupljanju štednih uloga, treba prije svega kazati da su oni uz dioničku ili utemeljiteljnu glavnica najvažnije stavke cjelokupne pasivne imovine. No dok su utemeljiteljna glavnica i eventualno rezervni fond, o kojem će kasnije biti riječi, »vlastita« novčana sredstva, štedni ulozi su »tuđa« novčana sredstva ili kredit ulagača u odnosu na upravnu imovinu novčanog zavoda.

Prikupljanje štednih uloga kod Prve hrvatske štedionice bilo je na početku zadovoljavajuće. Krajem 1847. godine zajedno s kamatama iznosili su 82 757 fav. Međutim zbog izbijanja ožujске revolucije u Beču 1848. godine prestrašeni su ulagači naglo povukli svoje uloge, pa je akumulacija štednih uloga kod Prve hrvatske štedionice iznosila krajem 1848. godine svega 56 666 fav, što znači da je prema 1848. godini manja za ukupno 26 091 fav ili 31,49%. Tijekom sljedećih godina situacija se znatno popravila. Krajem 1849. godine akumulacija štednih uloga porasla je prema 1847. godini za ukupno 27 451 fav ili 33,17%, a krajem 1850. godine za ukupno 89 753 fav ili 108,49%. Jednako tako porasli su i zajmovi (aktivni) poslovi. Prema 1847. godini za ukupno 77 857 fav ili 70,50%.⁴

U razdoblje neoapsolutizma Prva hrvatska štedionica ušla je sa 172 540 fav štednih uloga zajedno s pripadajućim kamatama. Međutim, potkraj 1851. godine štedni su ulozi prema prethodnoj godini manji za više od 1/4 (46 973 fav ili 27,22%). Pad štednih uloga znatan je i krajem 1854. godine, kada su štedni ulozi manji za ukupno 12 595 fav ili 6,25% od prethodne godine. Uzroci opadanja štednih uloga su nesigurne političke prilike i izbijanje krinskog rata 1854. godine, pa štetiše naglo povlače svoje uloge. Čini se da su mnogi ulagači povlačili svoj novac da bi ga onda i sami posuđivali uz visoke kamate, ali i velik rizik. Iz istih razloga te zbog prusko-austrijskog rata 1866. godine, stanovite stagnacije štednih uloga prisutne su i tijekom sljedećeg desetljeća. Tako su primjerice krajem 1861. godine štedni ulozi manji za ukupno 19 827 fav ili 4,23% od prethodne godine, a krajem 1864. godine u odnosu na 1863. za ukupno 55 529 fav ili 8,67%. Tijekom ostalih poslovnih godina štedni su ulozi i unatoč stagnacijama realizirali sve veći uspon. Između 1851. i 1860. godine prosječni godišnji porast iznosi 34 306 fav ili 27,31%, a između 1860. i 1868. godine 121 451 fav ili 25,91%.⁵

Od 1851. pa do kraja 1860. godine Prva hrvatska štedionica ulagala je najveći dio svojih pasivnih glavnica u predujmovne poslove, to jest kratkoročne zajmove na vrijednosne papire, te zalog zlata i srebra i drugih dragocjenosti. Drugi veći dio svoje pasivne imovine ulagala je u eskomptiranje mjenica, dok su ulaganja u nekretnine neznatna. U navedenom razdoblju ukupni izdaci za spomenute zajmove iznose u prosjeku 741 093 fav godišnje. Od

čanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji; Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske, Zagreb 1967, 143—269; V. Krestić, Hrvatsko-ugarska nagodba 1868, Beograd 1969, 40—56; M. Despot, Industrija građanske Hrvatske 1860—1873, Zagreb 1970, 34—38; I. Karaman, Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Zagreb 1972, 83—86; 110—111; 160—161; 198—207; Isti, Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između Nagodbe i njezine revizije (1868—1873), Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb 1974, 87—128; Gross, n. dj., 240—242.

⁴ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 26—27.

⁵ Isto, 26—28.

ove sume nešto više od 1/2 odnosi se na predumovne poslove (u prosjeku 422 854 fav ili 57,05%). Prosječni godišnji izdaci za eskomptne poslove iznose 316 093 fav ili 42,65%. U zajmove na nekretnine Štedionica je ulagala u prosjeku svega 2 146 fav godišnje ili 0,30% u odnosu na ostale zajmove. Osnovni razlog tako slabog ulaganja u nekretnine jest činjenica što je dopuštena kamatna stopa, i unatoč ponovljenim molbama za povišenje, iznosila 5%, a za predumovne i mjenične poslove, koji su osim toga i kratkoročni, 6%. Zbog niske kamatne stope zajmovi na nekretnine nisu se Štedionici isplatili. Nakon ukidanja ograničenja kamata 1865. godine Štedionica je također dobila pravo da u dogovoru s klijentelom određuje visinu kamatne stope za hipotekarne zajmove. Zato se djelatnost Štedionice i na tom području sve više širi. Tako su primjerice ukupni izdaci za zajmove na nekretnine iznosili krajem 1867. godine 35 000 fav ili 1,64% u odnosu na predumove i eskompt mjenica, a krajem 1868. već 150 000 fav ili 7,90% također u odnosu na ostale zajmove.⁶

Premda su rezultati financijskog poslovanja Prve hrvatske štedionice očigledni, ona ipak nije mogla zadovoljiti goleme potrebe za kreditom u zemlji. Zato je bilo nužno osnivanje novih novčanih zavoda. Kako carski patent o udruženjima koji je za cjelokupno područje Habsburške monarhije proglašen 26. studenoga 1852. godine nije dopuštao osnivanje privatnih dioničarskih kreditnih institucija, to osnivanje novčanih zavoda kao tečevnih društava na temelju dionica nije moglo doći u obzir. Zbog toga su imućniji trgovci i poduzetnici organizirani u trgovačko-obrtničkim komorama u Zagrebu, Osijeku i na Rijeci pokušali osigurati kredite time što su nastojali da ckr. i privilegirana Narodna banka u Beču osnuje svoje filijale za eskomptne i hipotekarne poslove u spomenutim gradovima. Takav zahtjev poslala je u Beč zagrebačka Trgovačko-obrtnička komora već 1852. godine, a isto su učinile i trgovačko-obrtničke komore u Osijeku i na Rijeci. Konačno su rezultati upornih traženja bili osnivanje podružnice austrijske Narodne banke u Zagrebu 1854. godine s kapitalom od 400 000 fav (koji je 1873. podignut na 600 000 fav) i na Rijeci 1856. godine s kapitalom od 500 000 fav.⁷ No zagrebačka je filijala bila u stvari »tek podružnica podređene vrsti« koja je u početku davala samo zajmove na vrijednosne papire, i to najdulje na 90 dana. Njima se mogao koristiti tek manji broj interesenata, i to onih koji stanuju u Zagrebu. S odobravanjem hipotekarnih zajmova, isključivo za potrebe veleposjednika, zagrebačka je podružnica započela tek 1857. godine.⁸ Uza sva nastojanja, u prvom redu zagrebačke Komore, zagrebačka se podružnica nije smjela baviti eskomptiranjem mjenica, što je čakako veoma negativno utjecalo na razvoj zagrebačke trgovine i industrije.⁹ Riječka filijala bavila se od samog početka eskomptnim poslovima. Za Rijeku je to i razumljivo jer je imala mnogo življi trgovački promet i razvijeniju industriju nego Zagreb, što znači da je i mogućnost rizika za Narodnu banku bila mnogo manja.¹⁰

⁶ Isto, 26—28; tabl. VII, 58—59.

⁷ SLJ 1874, PSU I/1876, 356. »Filijalka 'povl. austr. narodne banke' u Zagrebu»; NN 130/1873, 7. VI.

⁸ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VIII, 74.

⁹ SLJ 1874, PSU I/1876, 356; NN 130/1873, 7. VI.

¹⁰ Gross, n. dj., 243.

Predujmovi što ih je odobravalala zagrebačka podružnica Narodne banke iznosili su krajem 1854. godine svega 525 fav, a potkraj 1855. i 1856. godine u prosjeku 26 937 fav. Istodobno odobreni predujmovi kod Prve hrvatske štedionice iznose u prosjeku krajem navedenih godina 158 588 fav! Doduše tijekom sljedećih godina stanje predujmova kod austrijske podružnice u Zagrebu donekle se popravilo. Tako između 1857. pa do kraja 1860. godine predujmovi kod ove podružnice iznose u prosjeku 168 604 fav godišnje, ali kod Prve hrvatske štedionice 191 728 fav. U sljedećem razdoblju, to jest između 1860. i 1868. godine, predujmovi kod austrijske podružnice u Zagrebu iznose u prosjeku potkraj svake kalendarske godine 201 960 fav, a kod Prve hrvatske štedionice 256 976 fav. To znači da je predujmovni posao kod Prve hrvatske štedionice jači nego kod zagrebačke podružnice u prosječnom godišnjem iznosu za 55 015 fav ili 21,40%.

Hipotekarni zajmovi kod zagrebačke podružnice Narodne banke iznosili su krajem 1857. godine svega 18 900 fav. Sljedećih godina situacija se tek ponešto popravila, tako da krajem 1858. godine stanje ovih zajmova iznosi 667 400 fav, a potkraj 1859. i 1860. godine u prosjeku 1 690 000 fav. Potkraj 1861. godine hipotekarni zajmovi kod zagrebačke podružnice iznose 1 581 000 fav, a njezovi su korisnici 8 veleposjednika.¹¹

Nakon upornih zahtjeva iz Hrvatske, austrijska Narodna banka odobrila je u ožujku 1859. zajam od 200 000 fav kojim je rukovodio Zemaljski odbor za realnu veresiju s banom na čelu. Zajam je odobren uz anuitetnu otplatu od 20 godina uz 6,50% kamata (od čega 2,50% ide u ime amortizacije, a 4% u ime kamata). Zemaljski odbor uložio je ovaj zajam uz hipotekarnu sigurnost kod privatnih stranaka (seljačkih zadruga i plemićkih imanja) uz 8,50% na godinu, i to 2,50% u ime amortizacije, a 6% u ime kamata. Do kraja listopada 1860. diglo je ovaj zajam kao kredit 190 dužnika, od kojih su 32 posjednici plemićkih imanja, a 148 seljačke zadruge.¹² Višak kamata koji je iznosio 2%, Narodna banka je na temelju ranije sklopljenog ugovora prepustila Zemaljskom odboru realne veresije za namirenje potreba tekućeg poslovanja, kao i za eventualne gubitke. Od dobitka ovih kamata Namjesničko vijeće utemeljilo je 1860. godine glavnicu ili zakladu »Zemaljske realne vjeresione« koja se također uz hipotekarnu sigurnost ulagala kod privatnih stranaka. Krajem 1863. godine ova je glavnica iznosila samo 18 292 fav, a od te je svote dano u svrhu hipoteka među 18 seljačkih zadruga svega 3 990 fav. Do kraja 1867. godine dano je u svrhu hipotekarnih zajmova u prosjeku svega 2 200 fav godišnje, a taj je zajam dobilo samo 27 seljačkih zadruga.¹³ Zbog nedostatka novaca Namjesničko vijeće podnijelo je 1867. godine Hrvatskom saboru »Memorandum ob ustrojenju 'središnje zaklade veresijske' iz zemaljskih zakladah« za potrebe ratarstva i gospodarstva uopće. Sabor je opravdao hitnost osnivanja »Središnje vjeresijske zaklade zemaljske« i štoviše utvrdio da višak od ukupno 25 zemaljskih zaklada iznosi svake godine 60 000 fav; on se ipak nije smatrao ovlaštenim donijeti odluku prema zahtjevu Namjesničkog vijeća. Za-

¹¹ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VIII, 74—75.

¹² NN 265/1860, 17. XI.

¹³ Prva izložba 1864, 86; NN 28/1865, 4. II; 66/1866, 21. III; 55/1867, 7. III; 70/1868, 24. III; SLJ 1874, PSU I/1876, 356.

to je rješenje toga pitanja odgodio za budući Sabor te predložio »da Namjesničko vijeće ili uprave zakladnih fondova spomenuti višak od 60 000 fav ulažu u zemaljske hrvatsko-slavonske razteretnice«. ¹⁴

Spomenula sam da carski patent o društvima od 26. studenoga 1852. nije dopuštao osnivanje novčanih zavoda kao privatnih akcionarskih tečevnih društava. Jedan od razloga bila je i bojazan od lihve, pa je zato trebalo da u roku od tri mjeseca sva postojeća akcionarska društva u Monarhiji usklade s njime svoja pravila te ih dostave na ponovno odobrenje Ministarstvu unutarnjih poslova u Beču. U protivnom prijetio im je raspust! Međutim revidirana pravila Prve hrvatske štedionice bečko Ministarstvo nije potvrdilo jer je Štedionica i dalje nastavila poslovati kao privatno dioničarsko društvo, premda joj je zato prijetio raspust. Ona je morala djelovati jer je bila jedina u zemlji, pa je Namjesništvo u Zagrebu smatralo da bi takav potez bio katastrofalan. Štedionica je prema tome nastavila poslovati u atmosferi nesigurnosti, pa je i ova okolnost, uz već spomenute razloge, također utjecala na ponašanje ulagača da često povlače svoje uloge. ¹⁵

Što se tiče osnivanja novih novčanih institucija, spomenuti Bachov zakon postavio se na stajalište austrijskog Regulativa iz 1844. godine. Zato je zahtijevao da se buduće štedionice imaju prema austrijskom uzoru osnivati kao općinske ili županijske, to jest državne institucije, a ne kao privatna akcionarska ili tečevna društva. Inicijativu za osnivanje ovih štedionica dao je ministar Bach već 1853. godine. Zadatak im je bio osigurati mogućnost ulaganja malih ušteda blizu mjesta stanovanja. Kako u Hrvatskoj, u prvom redu zbog siromaštva općina, ali i pučanstva nije bilo odaziva, bečko je Ministarstvo krajem 1856. godine urgiralo kod Namjesništva u Zagrebu da poradi na osnivanju općinskih i županijskih štedionica u zemlji. U tu svrhu dostavljena su mu i zasebna »Uzor-pravila« iz 1855. godine, u kojima se ističe kao glavni zadatak štedionica: »sirotinjski novac i male prištednje žiteljstva privoditi produkciji, a napose posjednikom malih zemljišta sredstvo, da se služe realnim svojim kreditom«. ¹⁶ Od većeg broja općina, osobito gradskih očekivalo se da ispune uvjete fundacije. A to je značilo da bi mogle jamčiti svojim imetkom za uloge štediša, osigurati rezervni fond i utemeljiteljnu glavnica te financirati početak djelatnosti. Neke od tih općina, primjerice Samobor, Sisak, Karlovac, Križevci, Koprivnica, Varaždin, Osijek, Virovitica, Požega, Daruvar, grad Rijeka i druge sastavile su već i gotova pravila. Međutim sva su ta nastojanja već unaprijed bila osuđena na neuspjeh iz jednostavnog razloga što općine — osim gradova Rijeke i Karlovca te trgovišta Siska — nisu mogle osigurati potrebnu utemeljiteljnu glavnica. A privatnici koji su je jedino mogli namaknuti nisu potrebne glavnice htjeli dati. Bili su nezadovoljni što im općinska pravila nisu jamčila pravo sudjelovanja u dividendi. Samo na određene kamate za posuđeni novac nisu htjeli pristati. ¹⁷ Vrijedno je spomenuti da je Trgovačko-obrtnička komora u Osijeku i usprkos postojećem Bachovom

¹⁴ DS 1868—1871, 1, 71—78; Zapisnik 8. saborske sjednice od 30. I 1868. i 9. saborske sjednice od 1. veljače 1868; NN 30/1868, 6. II.

¹⁵ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. III, 22—23; Gross, n. dj., 240—241.

¹⁶ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Uvod 3—4.

¹⁷ Isto, 4—5; M. Gross, n. dj., 243—245.

zakonu o društvima iz 1852. kao i spomenutim nastojanjima općinskih i županijskih oblasti, ipak pokušala 1857. godine s osnivanjem »Prve osječke dio-ničke štedionice« za koju je 1858. zamolila odobrenje pravila. Iste godine barun Miroslav Kulmer kao predsjednik odbora za osnivanje Hrvatsko-slavonske zalagaonice u Zagrebu pokrenuo je također izradu pravila za »Hrvatsko-slavonski hipotekarni zavod«.¹⁸ Dakako nijedan od spomenutih zahtjeva nije tada mogao dobiti pozitivno rješenje.

Gradska štedionica na Rijeci započela je radom 1. siječnja 1859. godine. Kako su podaci o njezinu radu za sada poznati tek od 1870. godine, dakle u vrijeme kada se Rijeka više ne nalazi u sastavu civilne Hrvatske i Slavonije, to će o njezinu poslovanju biti riječi u zasebnom dijelu ovog rada. Štedionice u Sisku i Karlovcu započele su poslovati tijekom 1860. godine. Sisačka štedionica poslovala je svega deset godina (1860—1870), ali podaci o rezultatima njezina financijskog poslovanja nisu za sada poznati. Karlovačka općinska štedionica poslovala je punih 15 godina (1860—1874), ali su rezultati njezina financijskog poslovanja bili veoma skromni. Tako, primjerice, akumulacija štednih uloga zajedno s kamatama iznosi krajem 1862. godine svega 352 fav, krajem 1863. godine 1 369 fav, a tijekom 1864. i 1865. u prosjeku 3 746 fav godišnje. Između 1866. pa do kraja 1870. godine stanje se tek ponešto popravilo, pa štedni ulozi iznose krajem svake kalendarske godine u prosjeku 15 225 fav. Zanimljivo je pri tome da i štediše kod karlovačke općinske štedionice također često povlače svoje uloge. Primjerice između 1865. i 1870. godine građani su u prosjeku ulagali kod karlovačke štedionice 8 447 fav godišnje, ali su istodobno podigli 6 732,50 fav godišnje.¹⁹ Zbog niske akumulacije kapitala aktivni poslovi karlovačke štedionice, ovdje isključivo predujmovi uz zalog nekretnina, također su veoma skromni. Krajem 1862. godine stanje predujmova iznosi svega 362 fav, krajem 1862. i 1863. godine u prosjeku 1 060 fav, a između 1868. i 1870. godine također u prosjeku 17 938,66 fav godišnje.²⁰

Nakon sloma neoapsolutizma činilo se da postoje i neke realnije šanse za poboljšanje financijskog a time i kreditnog položaja u zemlji. Akcije za osnivanje novčanih zavoda kreću se sada u dva smjera. Na jednoj su strani nastojanja veleposjednika koji se zalažu za osnivanje hipotekarnih zavoda za potrebe velikog zemljišnog posjeda, a na drugoj trgovci i poduzetnici koji su organizirani u trgovačko-obrtničkim komorama u Zagrebu i Osijeku, te zahtijevaju osnivanje novčanih zavoda za potrebe trgovine i obrta, ali i zemljišne vjeresije.

Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Osijeku požurile su najprije da realiziraju svoje neispunjene zahtjeve iz prethodnog desetljeća. Krajem 1861. godine Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu molila je kancelara Ivana Mažuranića da se podružnici austrijske Narodne banke u Zagrebu dodijeli na raspolaganje 2,5 milijuna fav, od čega bi 1/5 bila namijenjena mjenično-

¹⁸ Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik, X. Jahrgang XLVIII, Wien 1858, 448.

¹⁹ SVZ 1847—1877, PSU V/1879. Uvod. Bankovni zavodi i štedione, 16.

²⁰ Isto, 16—17.

-eskomptnim poslovima za potrebe trgovine i obrta, a 4/5 za zemljišnu vjeresiju. Zagrebačka je Komora ovu svoju molbu potkrijepila inače veoma poznatim činjenicama: da je privreda u Hrvatskoj upravo zbog nedostatka kredita »na vrlo niskom stupnju«, te da upravo zato trgovina i obrt »nisu jošte do tjerali dalje od zanata«.²¹ Rješenje molbe zagrebačka je Komora urgirala 20. ožujka 1862. odašiljanjem zasebne deputacije u Beč.²² Nakon toga austrijska Narodna banka uskoro je odgovorila »da uviđa potrebe Hrvatske za novcem, ali zbog okolnosti u kojima se nalazi nije u stanju udovoljiti molbi«.²³ Pri tome treba imati na umu da je to bilo u času kada je Hrvatski sabor odbio da šalje zastupnike u Carevinsko vijeće i kada je započela dugotrajna borba za autonomiju Hrvatske. Sredinom listopada 1864. godine zagrebačka je Komora pokrenula osnivanje jedne »Eskomptne banke« u Zagrebu. Nominalna utemeljiteljna glavnicica iznosila je 1 milijun fav (5 000 dionica po 200 fav) s time da banka može početi radom čim bude uplaćeno 30% dionica.²⁴ Načelna dozvola za osnivanje »Hrvatske eskomptne banke« u Zagrebu stigla je početkom travnja 1865. godine, a konačna krajem rujna 1866. godine. Ipak postupak oko njezina osnivanja otegnuo se još pune dvije godine. Razlog su dakako politička kretanja u vezi s hrvatsko-ugarskom nagodbom. Zbog istih razloga otežavani su i svi drugi administrativni i tehnički poslovi.²⁵ Konačno je banka započela svoje poslovanje svega dva dana prije nego što je proglašena nagodba u Hrvatskom saboru, to jest 16. studenoga 1868. godine.

Neposredno prije proglašenja hrvatsko-ugarske nagodbe započela je u civilnom Sisku poslovati štedionica pod imenom »Sisačka štediona«. Nominalna ali i uplaćena dionička glavnicica iznosila je 30 000 fav (500 dionica po 100 fav). Pravila sisačke štedionice, a to vrijedi i za svaku drugu štedionicu osnovanu poslije 1865. godine, izrađena su i odobrena na temelju »Uzor-pravila za štedione, utemeljene dioničkim društvima« od 7. siječnja 1865. godine, o kojima će u ovome radu kasnije još biti riječi.²⁶

Hitnost osnivanja novčanog zavoda za potrebe velikog zemljišnog posjeda naglašavao je barun Lazar Hellenbach. U tu svrhu zalagao se za osnivanje banke pod naslovom »Hrvatsko-slavonska vjeresiona za pokretnine« s predviđenom dioničkom glavnicom od 2 mil. fav (10 000 dionica po 200 fav). Za njezino osnivanje Hellenbach je uspio zainteresirati i članove Banske konferencije o željezničkom pitanju koja se održavala u Zagrebu 20. kolovoza 1862. godine.²⁷ Uskoro je s Hellenbachom polemizirao Eugen Kvaternik, smatrajući da je osnovni zadatak »vjeresione« pomagati »dobro naroda« a ne

²¹ Pozor, 288/1861, 14. XII.

²² M. Krešić, 50-godišnjica Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, Zagreb 1852, 29.

²³ Krestić, n. dj., 44.

²⁴ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3; P. Matković, Hrvatska i Slavija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih, Zagreb 1873, 118—120.

²⁵ Isto; Despot, n. dj., 35—37.

²⁶ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Dodatak. Uzor-pravila za štedione, utemeljene dioničkim društvima, odobrena previšnjom odlukom od 7. siječnja 1865, 90—96.

²⁷ Prva izložba 1864, Obćeniti dio 85—86; Krestić, n. dj., 49.

»vlastele«, to jest »pojedinih kastah društva«. ²⁸ Usprkos uloženoj energiji, kao i stalnim urgiranjima molbe, kralj je tek 25. veljače 1865. dopustio da se mogu poduzeti potrebne radnje za osnivanje institucije, uključujući i potpisivanje dionica. Uz već spomenute političke i državnopravne probleme na tako dugo čekanje kraljeve dozvole utjecala je i činjenica pravne prirode. Sve do početka 1865. godine bio je još uvijek na snazi spomenuti Bachov zakon o društvima iz 1852. Ipak od Hellenbachovih akcija nije moglo biti ništa jer je u zemlji uplaćeno u ime dioničke glavnice svega 300 000 fav (1 500 dionica po 200 fav) umjesto predviđenih 2 mil. fav, a budući da je očekivana pomoć od bečkih bankara, kao i njihovih eventualnih akcija u inozemstvu izostala, ovu banku nije bilo moguće realizirati. ²⁹

Nezavisno od Hellenbachovih akcija grof Miroslav Kulmer i barun Levin Rauch, potaknuti rezultatima Hrvatsko-slavonske gospodarske izložbe koja se održavala u Zagrebu ljeti 1864. godine, pokrenuli su osnivanje »Hrvatske pretplatne i izvozne banke«, također s predviđenom dioničkom glavnicom od 2 mil. fav (10 000 dionica po 200 fav). Premda je kralj osnivanje ove banke dopustio u siječnju 1865. godine, zbog loših financijskih prilika u zemlji, kao i izostanka obećane pomoći iz inozemstva, Kulmer i Rauch nisu uspjeli osnovati ovu banku. ³⁰

Privrednici okupljeni oko Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku parodili su istodobno oko osnivanja nužnih novčanih zavoda na području Slavonije. Najprije su obnovili svoje neodobrene zahtjeve za osnivanje »Prve osječke štedionice« iz 1857. godine s time da sada štedionica nosi naslov »Osječka štediona«, a nominalna utemeljiteljna glavnica iznosila bi 40 000 fav (400 dionica po 100 fav). Premda je odaziv utemeljitelja bio izvanredan, potrebna dozvola za osnivanje ove štedionice stigla je tek nakon punih 6 godina (31. ožujka 1867!). ³¹ Budući da su svi ostali tehnički poslovi (iznajmljivanje poslovne prostorije, nabava inventara, izbor činovnika itd.) potrajali još cijele godine, »Osječka štediona« započela je poslovati tek u siječnju 1868, i to sa 20% uplaćene dioničke glavnice (400 dionica po 50 fav). ³² U međuvremenu osječka se Komora zauzela i za osnivanje lokalnih štedionica na području Slavonije. Značenje lokalnih štedionica motivirala je činjenicom da Slavonija nema sve do sada »ni raspoložive ni jeftine glavnice« nužne za jačanje »proizvađanja i prometa«. ³³ U proljeće 1867. založila se također za osnivanje zasebnog novča-

²⁸ Glasnoša 1862, 96, 7. XII; Istu tematiku nastavio je E. Kvaternik u Glasnoši br. 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104. Uz politički rad Kvaternik se također bavio ekonomskim i socijalnim problemima Hrvatske. Svoje misli izložio je u raspravi »Hrvatski glavnica ili Putokaz k narodnjem blagostanju«, Zagreb 1864, te »Politički spisi«, Zagreb 1971. Usp. o tome: J. Horvat, Ante Starčević, Zagreb 1940, 252—269; M. Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973, 112—115.

²⁹ Pozor 15/1863, 13. I; Domobran 91/1865, 21. IV; O problematici osnivanja »Hrvatsko-slavonske vjeresione za pokretnine« v. Krestić, n. dj., 49—50.

³⁰ NN 247/1864, 28. X; Isto, 29/1865, 6. II; Krestić, n. dj., 50.

³¹ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3; Karaman, Privreda i društvo Hrvatske..., 200.

³² SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3; Karaman, n. dj., 200; Matković, n. dj., 118.

³³ Izvjestje trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju, Osijek 1864, 17; Karaman, Problemi kapitalističke privrede..., 100.

nog zavoda kojemu će biti osnovni cilj pomaganje trgovačkog poslovanja. Bila je to »Slavonska komercijalna i eskomptna banka« u Osijeku. Predviđena utemeljiteljna glavica iznosila je i milijun fav (5 000 dionica po 200 fav) s time da banka može početi radom čim bude uplaćeno barem 20% nominalne glavnice. Međutim dozvole za osnivanje lokalnih štedionica, kao i odobrenje za osnivanje spomenute banke, uslijedili su tek nakon sklapanja hrvatsko-ugarske nagodbe. Zato je »Slavonska komercijalna i eskomptna banka« u Osijeku započela radom tek krajem listopada 1869, a štedionice u Slavoniji 1872. i 1873. godine.³⁴

Hrvatsko-slavonska dvorska kancelarija u Beču zatražila je 1863. godine od Namjesničkog vijeća u Zagrebu da poradi oko osnivanja vjeresijskih zadruga u zemlji. Radi se o štednim i pripomoćnim »staleškim« vjeresijskim društvima, primjerice obrtničkim, činovničkim, seljačkim ili ratarskim, koja se na području njemačkih i austrijskih zemalja osnivaju već od sredine 19. stoljeća. Za razliku od bankovnih institucija kojima je osnovni zadatak služiti interesima trgovine, industrije i obrta, zadatak je takvih »staleških« vjeresijskih zadruga pomagati malog obrtnika, radnika, seljaka, pa i činovnika. Za osnivanje tih institucija Namjesničko je vijeće zadužilo hrvatsko-slavonske županijske oblasti, a već sljedeće, 1864. godine za njihovo se osnivanje zauzelo i Hrvatsko-slavonsko Gospodarsko društvo u Zagrebu.³⁵ Ipak poduzete akcije nisu u prvih nekoliko godina donijele rezultata. Vjerojatno zato što se i poslovanje vjeresijskih zadruga sve do 1865. godine zasnivalo na spomenutom Bachovom zakonu o društvima iz 1852. godine. Prvo takvo »staleško« štedno i predumovno društvo osnovano je tek početkom 1866. godine, dakle u vrijeme kada spomenuti Bachov zakon za područje hrvatskih zemalja više ne vrijedi. Bilo je to »Štedno i predumovno društvo I. obćeg činovničkoga društva austro-ugarske monarkije« koje je u Zagrebu počelo raditi 1. siječnja 1866.

Organizacija poslovanja vjeresijskih zadruga nije se bitno razlikovala od ostalih novčanih zavoda, osim što vjeresijske zadruge nisu konstituirane na temelju klasičnih dionica već tzv. »poslovnih udjela« članova. Visinu poslovnih udjela članova određivala je svaka vjeresijska zadruga zasebno, a većinom se kretala od 30 do 50 fav. Osim toga, poslovni udjeli redovito se otplaćuju po više godina u mjesečnim ili tjednim ratama, što je velika olakšica za članove koji ne raspolažu gotovim novcem. Tako se u mnogim kasnije osnovanim vjeresijskim zadrugama iznos tjedne ili nedjeljne uplate po jednom udjelu kretao ponajčešće od 25 do 30 novčića. Članstvo u vjeresijskoj zadrugi stjecalo se potpisom jednog poslovnog udjela, a osiguravalo je članovima zadruge aktivno i pasivno pravo glasa na redovitim i izvanrednim skupštinama društva, kao i prednost kod određenih predumova i zajmova.³⁶

Prema tome, rezultati svih upornih nastojanja oko osnivanja novčanih zavoda između 1860. i 1869. godine bili su osnivanje Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu, te dviju štedionica od kojih jedna u Osijeku, a druga u Sisku, i jedne vjeresijske zadruge u Zagrebu. Budući da su ove institucije

³⁴ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3; Matković, n. dj., 118—120; Izvješće TOK Osijek 1881, Tabl. XVI.

³⁵ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Vjeresijske zadruge, 72; Gospodarski list 1864, br. 8; P. Matković, n. dj., 120.

³⁶ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Vjeresijske zadruge, 73—75.

osim jedine činovničke zadruge u Zagrebu započele radom tek 1868. godine, od kojih Hrvatska eskomptna banka i Štedionica u Sisku tek krajem studenoga 1868. godine, to je jasno da njihovo poslovanje nije moglo imati nikakvog utjecaja na akumulaciju kapitala i povećanje kredita. Doduše zagrebačka podružnica Narodne banke nastavila je radom, ali su njezina izdvajanja za hipotekarne zajmove i dalje veoma neznatna. Između 1860. i 1868. godine stajnje ovih zajmova krajem svake kalendarske godine iznosilo je u prosjeku 1 516 703 fav. Između 1861. pa do kraja 1868. taj su zajam dobila šesnaestorica zemljoposjednika, u stvari velikaša, a prosječna vrijednost jednog takvog zajma iznosila je 51 182 fav.³⁷ Sve su to bili razlozi koji su veoma mnogo utjecali na nagli porast hipotekarnih dugova u zemlji. Između 1864. pa do kraja 1868. godine ukupni hipotekarni tereti u Hrvatskoj i Slavoniji porasli su za 7 901 855 fav, što u prosjeku iznosi blizu 2 milijuna godišnje. Pri tome je osobito stradao mali seljački posjed unutar kojega se ukupan broj teretnih stavaka, u stvari dužnika u novčanoj vrijednosti do 500 fav, povećao između 1865. i 1868. godine za 474 ili 23,15%. Istodobno su hipotekarni tereti srednje vrijednosti od 500 do 1 000 fav porasli za 64 ili 10,47%, dok je broj hipotekarnih dugova kod velikog zemljišnog posjeda u teretnoj vrijednosti od 50 do 100 000 fav porastao za 11 ili 37,93%.³⁸

Međutim mađarska je vlada na prijedlog svoga predsjednika grofa Gyule Andrásyja već 8. rujna 1867. godine — dakle prije hrvatsko-ugarske nagodbe — donijela odluku da se Hrvatskoj iz »čisto prijateljskih« i »bratskih« razloga mora pružiti pomoć jeftinog kredita. Predviđena »pomoć« odnosila se na suglasnost vlade da se iz fonda mađarskog »Zavoda za zemljišnu vjeresiju« (u čijem osnivanju 1862. sudjeluju slavonški velikaši) mogu odobravati zajmovi i interesentima iz Hrvatske i Slavonije. S ovakvim rješenjem problema, što ga je kralj potpisao već 21. rujna iste godine, slagali su se i novi dvorski kancelar Milan Kušević, kao i namjesnik banske časti barun Levin Rauch. Za sada nije poznato kako je spomenuti mađarski Zavod kreditirao interesente iz Hrvatske i Slavonije. Ali je iz nastupnog govora novoizabranog predsjednika Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu Antuna Jakića od 8. siječnja 1868. godine jasno da se financijska a time ni kreditna situacija u zemlji nije popravila. Prema njegovim riječima »novčana snaga nije nam se pojačala (. . .), sile su nam u tom pogledu sveudilj još nedostatne kô i prije, a potrebe sve veće nastaju i glasnije se ponavljaju. (. . .). Trgovina i promet mogu se razgriniti samo u onim zemljama (. . .) gdje se novčana sredstva što obilnije i jeftinije javnoj vjeresiji nabavljaju, jer bez ovakove hrane, trgovina se nigdje na svijetu valjano i koristno po narod i zemlju podignuti ni razširiti ne može.«³⁹

U razdoblju između 1867. i 1873. godine dolazi do internacionalne konjunktura u kojoj veoma snažno sudjeluje austrijski kapital (ali ne i mađarski). Zbog naglog uspona industrije i prometa veoma se ubrzano osnivaju koncesionirana dionička društva, pa je to razlog da između 1867—1873. prevladavaju dionička društva u poduzetničkim i financijskim poslovima. U Monarhiji ukupno je prijavljeno 1 005 koncesioniranih dioničkih društava ali su se konsti-

³⁷ Isto, tabl. VIII, 74.

³⁸ MPTN 1865—1879, PSU VI/1880, Prilog VI, 74.

³⁹ Krešić, n. dj., 42—43.

tuirala samo 682. Vrhunac špekulacije je 1872. godina kada je osnovano 661 novo društvo, od kojih su 138 banke.⁴⁰ Međutim većina novih banaka ne investira nego špekulira i vara, to jest osniva brojna građevna i industrijska poduzeća, osiguravajuća društva, pokrajinske banke, premda za ove akcije nema pokrića. Doduše opasnosti konjunktore zbog pretjerane špekulacije vide se već 1869. godine kada dolazi do privremenog pada vrijednosti dionica na bečkoj burzi.⁴¹ Međutim pripadnici svih slojeva i dalje špekuliraju na burzi koja time izvanredno povećava svoj promet, »osnivačka groznica« zahvaća sve veći broj ljudi.

U istom razdoblju (1868—1873) podneseno je iz Hrvatske i Slavonije nadležnom mađarskom ministarstvu poljoprivrede, trgovine i obrta oko 80 zahtjeva za koncesije za osnivanje banaka, štedionica i drugih vjeresijskih zavoda. Od toga 1/3 svih zahtjeva odnosi se na vrijeme između 1868. i 1871. godine, a preostale 2/3 na vrijeme između 1872. i 1873. godine.⁴² Međutim tijekom 1869. godine započela su poslovati svega tri novčana zavoda. Bila je to već spomenuta Slavonska komercijalna i eskomptna banka u Osijeku i dvije lokalne štedionice osnovane početkom 1869. godine. To su »Varaždinska štediona« u Varaždinu s uplaćenom utemeljiteljnom glavnicom od 20 000 fav (400 dionica po 50 fav) i »Štediona u Vukovaru«, također s uplaćenom dioničkom glavnicom od 20 000 fav (200 dionica po 100 fav). Sljedeće, 1870. godine započele su poslovati samo dvije vjeresijske zadruge: »Slavonsko obće štedno i pripomoćno društvo« u Osijeku i »Predplatno društvo« u Bjelovaru. Tijekom 1871. godine osnovane su također samo dvije štedionice: »Štediona u Đakovu« s uplaćenom dioničkom glavnicom 11 250 fav (450 dionica po 25 fav), te »Osječka donjogradska štediona i založni zavod« u Osijeku s uplaćenom utemeljiteljnom glavnicom 33 725 fav (1 000 dionica po 33,725 fav). Iste 1871. godine osnovana je u srijemskoj županiji jedna vjeresijska zadruga: »Prvo štedno i pripomoćno društvo« u Čereviću.⁴³ Kako je borba oko revizije Nagodbe postajala sve akutnijom i neugodnijom, mađarska je vlada napokon pokazala i nešto više elastičnosti u davanju koncesija za osnivanje novih novčanih zavoda. Tako su tijekom 1872. i 1873. godine zamoljenu koncesiju dobila 32 novčana zavoda. Od ovih je u 1872. godini započelo radom ukupno 15. To su 9 štedionica i 6 vjeresijskih zadruga. U 1873. godini započele su poslovati 3 banke, 9 štedionica i 5 vjeresijskih zadruga.⁴⁴

Prema tome, do kraja 1873. godine osnovane su na području civilne Hrvatske i Slavonije još svega tri bankovne institucije: »Osječki gornjogradski založni zavod« s predviđenom nominalnom glavnicom od 100 000 fav, dok je uplaćena dionička glavnica iznosila svega 30 000 fav (1 000 dionica po 30 fav), te »Sisačka vjeresijska banka« u Sisku s nominalnom utemeljiteljnom glavnicom od 200 000 fav, a uplaćenom od 100 000 fav (200 dionica po 50 fav). Iste 1873. godine započela je u Zagrebu poslovati »Hrvatska komercijalna banka« s no-

⁴⁰ H. Matis, Oesterreichs Wirtschaft 1848—1913, Konjunkturrelle Dynamik und Gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Joseph I, Berlin 1972, 202.

⁴¹ Isto, 203.

⁴² Karaman, Problemi kapitalističke privrede..., 92.

⁴³ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3. (Podaci koje donosi Matković u n. dj. su nepotpuni.)

⁴⁴ Isto, tabl. I, 2—3.

minimalnom dioničkom glavnicom 500 000 fav, a uplaćenom 300 000 (5 000 dionica po 60 fav). Osnivanje ove banke pokrenuli su dioničari Prve hrvatske štedionice u Zagrebu u suradnji s imućnijim zagrebačkim trgovcima i poduzetnicima. Glavni je cilj osnivača bio »da se unapredi hrvatska trgovina i obrtnost«. Prema odobrenim pravilima poslovanje ove banke odnosilo se u prvom redu na primanje štednih uloga (od 1 fav na dalje), zatim na davanje predujmova, zajmova na nekretnine i na mjenične poslove. Mjembena vjeresija davala se na maksimalni rok od 4 mjeseca, a mogli su je dobiti samo oni »samostalni zagrebački stanovnici, koji imaju moralni značaj, sposobnost tečenja, te uredni imovinski odnos van svake sumnje« (čl. 35. Pravila). Minimalni iznos odobrene mjenične vjeresije iznosio je 25 fav, dok je o maksimalnoj visini odlučivalo Upravno vijeće banke na prijedlog »Odbora uživaoca vjeresije« (čl. 37. Pravila).⁴⁵

Između 1872. i 1873. godine osnovano je na području Hrvatske i Slavonije ukupno 18 štedionica: u civilnoj Hrvatskoj 10, a u civilnoj Slavoniji 8. Od toga su na području Slavonije osnovane još jedna štedionica u gornjogradskom području grada Osijeka: »Slavonska zemaljska sredotočna štediona« s nominalnom dioničkom glavnicom 120 000 fav, a uplaćenom 60 000 fav (1 200 dionica po 50 fav), a zatim su to štedionice u Bjelovaru, Našicama, Pakracu, Požezi, Rumi, Podravskoj Slatini i Virovitici. Ukupna nominalna glavница za ove štedionice iznosila je 320 000 fav, a uplaćena 190 000 fav. (Ukupno 4 700 dionica, od čega 300 dionica po 60 fav, 2 400 dionica po 50 fav, 400 dionica po 30 fav, 1 600 dionica po 25 fav). U civilnoj Hrvatskoj započelo je istodobno poslovanje 10 štedionica, od toga 8 u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, 2 na Primorju i još 2 štedionice u gradu Zagrebu. Na području sjeverozapadne Hrvatske osnovane su štedionice u gradovima Karlovcu, Koprivnici (2: gradska i dionička), zatim u Križevcima, trgovištu Samobor i još jedna u gradu Varaždinu (županijska). Pri tome je ukupna nominalna glavница iznosila 360 000 fav, a uplaćena 189 260 fav. (Ukupno 3 600 dionica, od čega 500 dionica po 100 fav, 400 dionica po 90 fav, 1 300 dionica po 50 fav, 400 dionica po 46,65 fav, 1 000 dionica po 30 fav). U Primorju su poslovale štedionice u Senju s nominalnom glavnicom 50 000 fav, a uplaćenom 35 000 fav (1 000 dionica po 35 fav) i Kraljevici s nominalnom dioničkom glavnicom 30 000 fav, uplaćenom 12 000 fav (1 200 dionica po 10 fav). U gradu Zagrebu osnovane su još dvije štedionice. To su »Zagrebačka štediona« s nominalnom dioničkom glavnicom 100 000 fav, a uplaćenom 50 000 fav (1 000 dionica po 50 fav) i »Obća zagrebačka štediona i zalagaona« s nominalnom utemeljiteljnom glavnicom od 200 000 fav, uplaćenom 100 000 fav (200 dionica po 50 fav).⁴⁶ Inicijator osnivanja ove potonje štedionice bila je Hrvatska eskomptna banka u Zagrebu, a njezin prvi predsjednik grof Miroslav Kulmer.⁴⁷

U istom dvogodišnjem razdoblju započelo je na području civilne Hrvatske i Slavonije poslovanje još 11 vjeresijskih zadruga. Od toga 7 na području sjeverozapadne Hrvatske, 2 u Slavoniji i 2 u Srijemu. U Hrvatskoj su osnovane sljedeće vjeresijske zadruge: »Karlovačka pomoćnica« u Karlovcu, »Kopriv-

⁴⁵ Pravila Hrvatske komercijalne banke, Zagreb 1872.

⁴⁶ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. I, 2—3.

⁴⁷ NN 169/1872, 24. VII.

nička pomoćnica« u Koprivnici, zatim »Križevačka pomoćnica« u Križevcima, »Pomoćnica u Suhopolju«, »Predujmiona u Brdovcu«, »Štedovni i predujmovni konzorcij I. Obćega činovničkoga društva austro-ugarske monarkije u Sisku« te »Prvo hrvatsko pomoćno društvo u Varaždinu«. Na području Slavonije osnovan je »Štedovni i predujmovni konzorcij I. obćega činovničkoga društva austro-ugarske monarkije u Virovitici«, te »Štedovni i predujmovni konzorcij I. obćega činovničkoga društva austro-ugarske monarkije u Osijeku«. U srijemskoj županiji osnovano je »Sriemsko štedno i pripomoćno društvo u Rumi« i »Prvo štedno i pripomoćno društvo u Šidu«. Od domaćih novčanih institucija osnovano je do kraja desetljeća još svega 7 novčanih zavoda. To su Štedionica u Bakru, osnovana 1876. godine s nominalnom glavnicom 400 000 fav, a uplaćenom 24 000 fav (1 600 dionica po 15 fav), te »Jastrebarska pomoćnica u Jastrebarskom« 1875. godine i »Štedovni i predujmovni konzorcij I. obćega činovničkoga društva austro-ugarske monarkije u Karlovcu«, također 1875. U Srijemu su osnovane još dvije vjeresijske zadruge: »Pločko štedno i pripomoćno društvo u Iloku« i »Prva indijska zadruga za potpomaganje i štednju u Indiji«, zatim »Srijemsko štedno i eskomptno društvo« u Vukovaru, koje posluje kao bankovna institucija od 1. siječnja 1876. godine, s nominalnom ali i uplaćenom dioničkom glavnicom 100 000 fav (1 000 dionica po 100 fav) te »Pločka dionička srezka štedionica« u Iloku 1880. godine s nominalnom i uplaćenom dioničkom glavnicom 15 000 fav (300 dionica po 50 fav).⁴⁸

Kako ovdje nije moguće govoriti o internim pravilima i administrativnoj organizaciji poslovanja svake pojedine bankovne institucije, štedionice ili vjeresijske zadruge, osvrnut ću se opširnije na već spomenuta »Uzor-pravila za štedione, utemeljene dioničkim društvima« odobrena carskom odlukom od 7. siječnja 1865. a na kojima se, kao što sam kazala, temeljilo poslovanje svih kasnije osnovanih novčanih zavoda.

Kako osnivanje općinskih štedionica nije davalo rezultata, kralj je naposljetku pristao da za kraljevine Ugarsku te kraljevine Hrvatsku i Slavoniju odobri zasebne pravne norme, u stvari »Uzor-pravila«, koja je Dvorska kancelarija u Beču dostavila Namjesničkom vijeću u Zagrebu 3. ožujka 1865. godine.⁴⁹ Dakako sve »preživjele« štedionice u vrijeme neoapsolutizma, pa tako i Prva hrvatska štedionica u Zagrebu, morale su sada prema njima uskladiti svoje djelovanje.

Prije svega »Uzor-pravila« od 7. siječnja 1865. vrlo su opširna. Stoga su veoma detaljno regulirala pitanja svrhe i glavnih zadataka novčanih zavoda, uključujući i pitanja konstituiranja utemeljiteljne glavnice (čl. 1—14). U drugom dijelu spomenutih »Uzor-pravila« riječ je o administrativnom i financijskom poslovanju: o glavnim skupštinama društva, zatim o funkcionarima i članovima društva, kao i o njihovim pravima i dužnostima, te o načinu aktivnog i pasivnog poslovanja društva, odnosno primanju štednih uloga i o njihovom ulaganju u aktivne glavnice (čl. 15—118).

Prema istim »Uzor-pravilima« osnovni su zadaci štedionica jednako kao i ranije: »dati priliku žiteljstvu manje imućnijem, da može svoje prištednje ko-

⁴⁸ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, 72; Compass, Wien 1881, Jahr. XIV, 187—190; 351—358.

⁴⁹ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Uvod, 3. Uzor-pravila cit. u bilj. 26.

risno na sigurnom mjestu ulagati i ukamaćivanjem umnožiti«, te »žiteljstvo ovako poticati na rad i štednju«. Utemeljiteljna glavnica društva »namaknuti će se subskripcijom glavnica« pomoću dionica. Svaka će dionica glasiti na osobno ime vlasnika, a oni je mogu ustupiti nasljednicima, ili zakonom dopuštenim načinom prenijeti na drugoga. Utemeljiteljna glavnica služiti će za sigurnost poslovanja institucije, a nadalje za pokriće eventualnih poslovnih gubitaka. I konačno ono po dioničare najvažnije: svaki dioničar dobiva već prema broju dionica onaj dio čistog dobitka koji se prema internim pravilima svake institucije ne mora upotrijebiti u druge svrhe (primjerice rezervni fond, mirovinska zaklada, dobrotvorne svrhe i sl.).

Prema »Uzor-pravlima« pasivno poslovanje svakog novčanog zavoda odnosilo se na konstituiranje utemeljiteljne glavnice te primanja štednih uloga, kao i njihovo ukamaćivanje. Prema ovim pravilima minimum primanja štednih uloga iznosio je 25 nč. (1/4 fav), dok se kamatna stopa zaračunavala od 1 fav nadalje.

Glavna područja aktivnog poslovanja bila su davanje predujmova uz zalog pokretnina, davanje zajmova na nekretnine te eskomptiranje mjenica. Ove je poslove uvijek vodio tzv. »uži odbor« što ga je iz svoje sredine birao upravni odbor. Njegova je dužnost bila da procijeni opravdanost zahtjeva molitelja zajma, ispravnost predloženih dokumenata za zajam, sposobnost molitelja za vraćanje zajma i konačno odobrenje određene zajmovne svote.

Predujmovi su se odobravali strankama na pokretnine (primjerice zemaljske rasteretnice, dionice austrijske narodne banke, na efekte, na dragocjenosti, zlato, srebro i drugo). Rok otplate bio je u pravilu 3 mjeseca. Ipak u izuzetnim slučajevima stranka je uz obrazloženu molbu kao i pristanak »užeg odbora« mogla produžiti rok vraćanja na još 3 mjeseca, a kadikad i duže. U protivnom, nadležni je odbor bio dužan poduzeti sudske intervencije te prodajom založenih predmeta namiriti svoje tražbine. Eventualni ostatak imao se vratiti stranci.

Zajmovi na nekretnine bili su dugoročniji, a odobravali su se uz predočene dokumenata o vlasništvu: zemljišta, zgrada, šuma, vinograda i sl. Odobravali su se na molbu stranke, a o valjanosti dokumenata odlučivao je »uži odbor«. Isti ovaj odbor odobravao je i eskomptne zajmove, koji u pravilu nisu smjeli teći duže od 4 mjeseca. Osim toga, »uži odbor« nije bio dužan dati obrazloženje zašto je prihvatio ili odbio neki zajmovni ili eskomptni posao.

Sva ostala pitanja kao što su visine kamatnih stopa za uloge i zajmove, minimum i maksimum uloga, raspodjela čistog dohotka, trajanje mandata članova upravnog odbora, trajanje institucije, eventualna ograničenja s obzirom na maksimalni broj posjeda dionica ili broja aktivnog i pasivnog prava glasa na temelju njih i sl. regulirala su interna pravila svake institucije zasebno. Ona su prije stupanja na snagu morala — jednako kao i u vrijeme neoapsolutizma — dobiti odobrenje nadležne zemaljske političke vlasti.

»Uzor-pravila« iz 1865. godine ostala su na snazi do kraja 1875. godine. Te je godine dovršen novi Trgovački zakon, koji je kao zakonski čl. XXXVII: 1875. stupio na snagu u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1. siječnja 1876. godine. Bitna je prednost ovog zakona što se njime dokidaju sve odredbe ranijih trgovačkih zakona, kao i oni dijelovi carskog patenta o društvima iz 1852. godine koji se odnose na novčane zavode. Drugim riječima, štedionice kao i svi drugi novčani

zavodi, uključujući i vjeresijske zadruge, ne moraju više tražiti koncesije za osnivanje od nadležne političke oblasti, nego je novčana institucija osnovana onim časom kada ima osiguranu utemeljiteljnu glavnicu, izrađena pravila i kad je kao takva upisana u trgovački registar kod nadležnog sudbenog stola.

Za zapadnu polovicu Monarhije takav trgovački zakon promulgiran je već 17. prosinca 1862. godine, a vrijedio je i za područje Vojne krajine. Doduše, i ovaj je zakon, za razliku od spomenutog carskog patenta o društvima iz 1852. dopuštao osnivanje novčanih zavoda kao privatnih akcionarskih, to jest tečevnih društava. Za razliku od spomenutog ugarsko-hrvatskog zak. čl. XXXVII: 1875. i dalje je legalizirao pravo nadzora državne vlasti kako s obzirom na osnivanje institucije tako i s obzirom na cjelokupno administrativno i financijsko poslovanje društva. U svemu ostalom poslovanju nije bilo gotovo nikakvih bitnih razlika. Kako su prvi novčani zavodi u Vojnoj krajini osnovani tek 1867. godine, to se i njihovo poslovanje od samog početka temeljilo na spomenutom austrijskom trgovačkom zakonu iz 1862. godine.

Najstariji novčani zavod na području Vojne krajine započeo je poslovati u Zemunu sredinom 1867. godine. Bila je to »Zemunska štedionica« s nominalnom ali i uplaćenom dioničkom glavnicom 20 000 fav (100 dionica po 200 fav). Od tada pa do kraja 1880. godine osnovano je još ukupno 7 štedionica, jedna bankovna institucija i 3 vjeresijske zadruge. Sljedeća štedionica započela je poslovati tek u kolovozu 1870. godine u Mitrovici s nominalnom i uplaćenom dioničkom glavnicom 25 000 fav (200 dionica po 100 fav), zatim u Brodu krajem 1871. godine s nominalnom dioničkom glavnicom 25 000 fav, a uplaćenom 12 500 fav (125 dionica po 100 fav). Tijekom 1872. započele su poslovati još tri štedionice: u Srijemskim Karlovcima, Novoj Gradiški i Vinkovcima. Ukupna nominalna glavnicu iznosila je 100 000 fav, a uplaćena 65 000 fav (400 dionica po 50 fav, 300 dionica po 100 fav, 600 dionica po 25 fav). Pune tri godine kasnije, to jest sredinom 1875. godine započela je raditi štedionica u Petrinji s nominalnom ali i uplaćenom dioničkom glavnicom 24 000 fav (480 dionica po 50 fav). Godinu dana kasnije, odnosno sredinom 1876. započela je raditi i štedionica u Ogulinu. Nominalna dionička glavnicu iznosila je 40 000 fav, a uplaćena 16 235 fav (1 000 dionica po 16,235 fav).⁵⁰

Početkom 1873. godine započelo je u Vinkovcima poslovati »Štedno i pripomoćno društvo« na temelju poslovnih uloga, to jest kao vjeresijska zadruga. Od 1. siječnja 1875. društvo posluje na temelju dionica i kao bankovni zavod s nominalnom dioničkom glavnicom 50 000 fav. U času konstituiranja, 1. siječnja 1875. uspjela je emitirati svega 700 dionica po 29,51 fav, tako da je uplaćena dionička glavnicu iznosila 20 562 fav.⁵¹

Vjeresijske zadruge na području Vojne krajine započele su poslovati 1871. godine. Bile su to: »Štedovni i predujmovni konzorcij I. Občega činovničkoga društva austro-ugarske monarhije u Petrinji«, zatim »Prva zemunska zadruga za podpomaganje i štednju u Zemunu«, počela raditi 1. svibnja 1872, i »Zadruga za međusobno pomaganje i štednju u Mitrovici«, započela poslovati 1. siječnja 1875. godine.⁵²

⁵⁰ Isto, tabl. I, 2—3.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, Vjeresijske zadruge, 72.

Osnovni zadatak svih novoosnovanih novčanih zavoda bio je što prije učvrstiti, odnosno isplatiti utemeljiteljnu glavnica, osigurati rezervni fond, a zatim prikupiti što veću sumu štednih uloga. Drugi dio ove osnovne težnje odnosio se na što plodonosnija ulaganja pasivne glavnice u tzv. aktivne poslove. To su eskomptiranje mjenica, predumovni poslovi i zajmovi na nekretnine (hipoteke). Iz ukupnog prihoda koji je proizlazio iz financijskog poslovanja novčanih zavoda tijekom poslovne godine, namireni su najprije redoviti tekući poslovi: najam prostorija, održavanje inventara, plaće činovnika, razne službene takse i sl. Financijski ostatak bio je »čisti dobitak«. Ovaj je redovito većim dijelom namijenjen za »dividendu«, to jest raspodjelu među dioničare, a manjim za gore spomenuti rezervni fond, zatim nagrade činovnicima ili drugim eventualno zaslužnim osobama, mirovinsku zakladu, dobrotvorne svrhe i drugo.

Kao što smo vidjeli, u razdoblju 1868—1873. započelo je na području građanske Hrvatske i Slavonije poslovati pet bankovnih institucija. Do kraja 1873. godine ukupna nominalna glavnica iznosila je 2,8 milijuna fav (10 000 dionica po 200 fav, 8 000 dionica po 100 fav). Do kraja iste godine ukupno uplaćena utemeljiteljna glavnica iznosila je svega 1,03 milijuna fav, odnosno 36,78% u odnosu na nominalnu.⁵³ Do kraja desetljeća 100% dioničku glavnica isplatila je jedino »Vjeresijska banka« u Sisku, dok je »Hrvatska eskomptna banka« u Zagrebu emitirala još 1 000 dionica, što znači da je visina utemeljiteljne glavnice iznosila 0,5 milijuna fav ili 50% u odnosu na nominalnu. Kako je 1875. godine »Srijemsko štedioničko i eskomptno društvo u Vukovaru« započelo poslovati kao bankovni zavod sa 100% uplaćenom nominalnom glavnicom, a »Slavonska komercijalna i eskomptna banka« u Osijeku 1878. pala je pod stečaj, to je do kraja desetljeća ukupna nominalna glavnica za bankovne institute iznosila 1,9 milijuna fav, a uplaćena 1,3 milijuna fav ili 59,47% u odnosu na nominalnu. Pri tome je ukupno emitirano 11 500 dionica, od čega više od 6/10 u Zagrebu (7 500 kom.), a ostalih nešto više od 3/10 (4 000 kom.) u Sisku, Vukovaru i Osijeku.

Za razliku od bankovnih institucija, štedionice su redovito osnivane s mnogo nižom utemeljiteljnom glavnicom. Do kraja 1873. godine ukupno predviđena nominalna glavnica kod svih 25 štedionica, koliko ih je tada poslovalo na području civilne Hrvatske i Slavonije, iznosila je 1 494 000 fav u 18 050 emitiranih dionica (10 500 dionica po 100 fav, 5 450 po 50 fav, 1 200 po 25 fav, 400 po 105 fav i 500 po 200 fav). Krajem iste godine emitirane su sve dionice, ali je ukupno uplaćena utemeljiteljna glavnica iznosila 761 160 fav ili 50,95% u odnosu na nominalnu. Kako su do kraja desetljeća započele poslovati još dvije već spomenute štedionice, od kojih jedna u Bakru (1876), a druga u Iloku (1880), dok je primorska štedionica u Kraljevici emitirala 1875. godine još 73 dionice, to je ukupan broj emitiranih dionica iznosio 20 023, a nominalna utemeljiteljna glavnica 1 549 500 fav. Kako je 1875. godine likvidirana dionička štedionica u Koprivnici, a primorska štedionica u Kraljevici 1878. pala pod stečaj, to je krajem 1880. godine ukupan broj emitiranih dionica iznosio 18 350, a nominalna dionička glavnica 1 477 675 fav. Ukupno uplaćena dionička glavnica iznosila je krajem iste godine 884 245 fav ili 59,84%, što

⁵³ SI TOK Zagreb 1876—1880, Zagreb 1882, 185—192; Izvješće TOK Osiek 1881, Tabl. XVI.

drugim riječima znači da je prosječno uplaćena nominalna vrijednost po jednoj dionici iznosila 59,84%, dakle gotovo jednako kao kod bankovnih zavoda.

Vjeresijske zadruge, kako sam ranije spomenula, nemaju klasične dioničke glavnice, već poslovne udjele. Krajem 1873. godine ukupno uplaćeni poslovni udjeli zajedno s kamatama iznosili su 873 382 fav, a krajem 1877. godine 1 326 937 fav. Iste ove godine ukupan broj poslovnih udjela iznosio je 12 923, što u prosjeku iznosi 102,68 fav po jednom udjelu.⁵⁴ Dakako broj poslovnih udjela ne znači istodobno i broj članova odnosno utemeljitelja vjeresijskih zadruga, jer je jedan član zadruge mogao imati i po više poslovnih udjela. Jednako tako i broj emitiranih, odnosno otkupljenih dionica kod banaka i štedionica ne govori nam ništa o broju utemeljitelja odnosno dioničara pojedinih novčanih zavoda, jer je jedan dioničar mogao imati i po više desetaka dionica, što govori o kapitalističkim interesima vlasnika dionica. Kako ćemo kasnije vidjeti, veći broj dionica, pa makar i djelomično isplaćenih, osiguravao je istodobno i višestruko pravo na dividendu, a što je konačno i bio jedan od osnovnih ciljeva dioničara.

Sljedeći egzistencijalni zadatak novčanih zavoda bio je prikupljanje štednih uloga, te njihovo što raznovrsnije ulaganje u aktivne poslove. U dva novčana zavoda (»Prva hrvatska štedionica« i »Osječka štedionica«) koliko ih je tijekom 1868. poslovalo na području civilne Hrvatske i Slavonije, bilo je akumulirano svega 1 536 016 fav štednih uloga. Od ove sume 1 440 000 fav ili 93,76% uloženo je u Zagrebu kod »Prve hrvatske štedionice«, a preostalih 95 775 fav ili 6,24% kod »Osječke štedionice«. Budući da je do kraja 1873. godine vrlo ubrzano rastao broj novoosnovanih novčanih zavoda (banaka, štedionica i vjeresijskih zadruga), rasli su i štedni ulazi, odnosno kredit ulagača. Krajem 1868. godine poslovala su u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 4 novčana zavoda, krajem 1872. godine ukupno 18, a krajem 1873. godine ukupno 43 (5 banaka, 25 štedionica, 13 vjeresijskih zadruga). Prema tome, u osnivačkom razdoblju ukupni porast svih novčanih zavoda u Provincijalu iznosio je krajem 1872. godine 14 institucija, što u prosjeku iznosi 87,50% godišnje prema 1868. godini, a krajem 1873. godine također prema 1868. godini ukupno 39 novčanih zavoda (4 banke, 23 štedionice, 12 vjeresijskih zavoda) što u prosjeku iznosi 195% godišnje. Ukupan broj banaka i štedionica u civilnoj Hrvatskoj nije se mijenjao sve do kraja 1880. godine (razlog su likvidacija i stečaj spomenutih štedionica i banaka), osim što je ukupan broj vjeresijskih zadruga povećan na 18, što znači da je u Provincijalu poslovalo krajem desetljeća ukupno 48 novčanih zavoda.

Paralelno s rastom novčanih zavoda rasla je i akumulacija štednih uloga. Između 1868. pa do kraja 1872. godine ukupni porast štednih uloga u svih 18 novčanih zavoda u Provincijalu iznosio je 5 732 002 fav, što u prosjeku iznosi 1 433 000 fav godišnje ili 93,30% prema 1868. godini. Međutim krajem 1873. godine ukupan porast akumuliranih štednih uloga u sva 43 novčana zavoda iznosi 6 530 681 fav, što u prosjeku iznosi 1 306 136 fav godišnje ili svega 85,03% prema 1868. godini. Nadalje, krajem 1872. godine ukupna akumulacija štednih uloga porasla je prema 1871. godini za 2 183 918 fav ili

⁵⁴ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Vjeresijske zadruge 79—80.

42,95%, a krajem 1873. godine u sva 43 nočvana zavoda prema 1872. godini (kada posluje svega 18 novčanih zavoda) za svega 798 679 fav ili 10,99%. Razlozi tako naglog opadanja intenziteta akumulacije kapitala u spomenutim novčanim zavodima posljedica su novčane krize koja je na bečkoj burzi izbila 9. svibnja 1873. godine.

Kao što je poznato, kriza na bečkoj burzi izbila je samo 8 dana nakon otvaranja svjetske izložbe u Beču koja je imala za cilj da u povodu 25-godišnjice careva vladanja »prikaže Austriju u potpunoj snazi njezinog gospodarstva«. ⁵⁵ Razlozi krize su poslovanja vrijednosnim papirima bez pokrića. Naime »papiri umišljene vrijednosti naglo su preplavili burzu tako da se već 7. i 8. svibnja niti jedan nije mogao prodati«, što je naposljetku 9. svibnja primoralo burzu da objavi bankrot. ⁵⁶ Neposredno nakon toga mnoga su poduzeća i bankovne institucije morali objaviti stečaj, što je izazvalo opću paniku. Uzrujani štediše naglo su povukli svoj novac, pa je nestašica novca samo još više produbljivala krizu. ⁵⁷ Radi spašavanja privrede osnovana je posredstvom većih bečkih banaka još istoga dana, to jest 9. svibnja uvečer zasebna zaklada od 20 milijuna fav s ciljem da pomogne solidnijim poduzećima time što će od njih preuzimati vrijednosne papire pod povoljnim uvjetima. Već sljedećeg dana bečko Ministarstvo financija pristupilo je ovoj zakladi s 4 milijuna fav. Kako kriza nije jenjavala, austrijska je vlada ovlasila Narodnu banku u Beču da bez jamstva u zlatu i srebru izdaje banknote u neograničenoj vrijednosti. Samo do sredine lipnja 1873. austrijska Narodna banka izdala je 100 milijuna banknota. ⁵⁸

Novčana kriza naglo je zahvatila sve zemlje Monarhije, premda se više odrazila u razvijenijim zemljama te u većim industrijskim i trgovačkim centrima. Za svega nekoliko dana financijska kriza zahvatila je i Hrvatsku. Ubrzo nakon izbijanja krize »Narodne novine« donijele su vijest da je zagrebački trgovac Melkior Mayer objavio stečaj, postao je »žrtvom novčane krize koja je nastala na burzi«. ⁵⁹ Dva dana kasnije »žrtvom novčane krize postao je zagrebački trgovac G. Stiegler«. U nastavku ove vijesti »Narodne novine« su pisale »da su još neke čuvene kuće u Zagrebu od novčane krize toli ozbiljno zahvaćene da će svojim dužnostim jedva moći na dugo zadovoljivati«. ⁶⁰ U Slavoniji novčana je kriza osobito zahvatila trgovinu drvima, »najživlju i najizdašnju struku« njezine »obrtnosti«. U nepunih mjesec dana slavonskim je trgovcima drva otkazano oko 3 milijuna fav glavnice. Prema ocjeni »Narodnih novina«, bio je to »veliki udarac za dotičnu trgovinu i za čitavu zemlju, koji se ovaj čas jedva daje i naslutiti«. ⁶¹

Zbog naglog širenja financijske krize i glasina o njoj i u Hrvatskoj je, osobito u većim gradovima »obćinstvo navalilo u jedanput (...) uložene glavnice otkazivati«. Tako je »Pošto su velike svote iz prometa izvađene, zadan

⁵⁵ Matis, n. dj., 241—242; NN 103/1873, 12. V.

⁵⁶ Matis, n. dj., 260.

⁵⁷ Isto, 260—261.

⁵⁸ NN 111/1873, 14. V.

⁵⁹ NN 131/1873, 9. VI.

⁶⁰ NN 133/1873, 11. VI.

⁶¹ NN 134/1873, 13. VI.

obćoj vjeresiji ubitačan udarac«. ⁶² Ukupan pad štednih uloga kod bankovnih zavoda prema prethodnoj 1872. godini iznosi 561 297 fav ili 50,94%, a prema 1871. godini 108 873 fav ili 17,62%. Pri tome pad štednih uloga kod »Hrvatske eskomptne banke« u Zagrebu u odnosu na 1872. godinu iznosi 221 411 fav ili 39,12%, a kod »Slavonske komercijalne i eskomptne banke« u Osijeku 332 435 fav ili 72,48%. Kod oba novčana zavoda uloženo je tijekom 1872. godine zajedno s kamatama 2 849 453 fav, a dignuto 2 422 629 fav ili 85,72% u odnosu na uloženi kapital. Tijekom 1873. godine kod istih je banaka uloženo 1 777 946 fav, a dignuto 2 341 792 fav ili 131,51% također u odnosu na uloženi novac. Iz istih razloga očigledan je nagli pad štednih uloga kod jednog dijela štedionica, pa i vjeresijskih zadruga. Tako primjerice kod križevačke štedionice pad štednih uloga prema 1872. godini iznosi 3 645 fav ili 5,25%, kod varaždinske 9 750 fav ili 2,25%, kod vukovarske 34 869 fav ili 12,98%, a kod »Osječke štedione« 345 560 fav ili 27,51%. Ostale štedionice, poimence »Osječka donjogradska štediona i založni zavod«, đakovačka štedionica i posebno štedionica u Karlovcu imale su istodobno znatan porast štednih uloga: u prosjeku 64,60%. »Prva hrvatska štedionica« u Zagrebu nije doduše krajem 1873. godine imala pad štednih uloga prema 1872. godini, ali je porast prema istoj godini jedva primjetan. Iznosi svega 27 329 fav ili 0,75%! Kod vjeresijskih zadruga znatan pad štednih uloga imalo je jedino »Slavonsko opće štedno i pripomoćno društvo« u Osijeku, u iznosu od 46 348 fav ili 52,40% prema 1872. godini. ⁶³

Već na prve vijesti o bečkom financijskom slomu predstavnici većih novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji požurili su da osiguraju potrebna sredstva za prevladavanje teškoća. Predstavnici novčanih zavoda u Zagrebu poslali su u suradnji s Trgovačko-obrtničkom komorom već sredinom svibnja 1873. godine delegaciju u Budimpeštu da kod mađarskog Ministarstva financija i trgovine isposluje financijsku pomoć. Sličnu deputaciju poslali su u Budimpeštu i novčani zavodi grada Osijeka. ⁶⁴ Posredovanjem mađarskog ministra financija Karla Kerkapolya austrijska Narodna banka doznala je već početkom lipnja iste godine zagrebačkim bankama novčanu pomoć od 400 000 fav, a sisačkoj banci 150 000 fav. Osječki novčani zavodi dobili su 1 milijun forinti, doduše u sukcesivnim ratama. ⁶⁵

Radi ublažavanja sve veće oskudice novca koja je osobito prijetila trgovini i obrtu, Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu pokrenula je krajem lipnja 1873. godine osnivanje »Hrvatskog pripomoćnog društva« koje je osnovano po uzoru na slična takva društva u Beču i Budimpešti. Svoje službeno poslovanje »Hrvatsko pripomoćno društvo« započelo je 5. kolovoza 1873. godine, a njegov je osnovni cilj bio da »uslijed svibanjske narodno-gospodarsvene krize priskoči trgov. svijetu jeftinimi i novčani sredstvi u pomoć«. ⁶⁶ Nastojanjem zagrebačke Komore društvo je od austrijske Narodne banke do-

⁶² NN 139/1873, 19. VI.

⁶³ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 30—36.

⁶⁴ NN 117/1873, 21. V; Isto, 132/1873, 10. VI.

⁶⁵ Isto; Karaman, Privreda i društvo Hrvatske..., 203.

⁶⁶ Izvješće TOK Zagreb 1877/78; Zagreb 1880, 114; NN 145/1873, 26. VI; NN 154/1873, 7. VII; NN 166/1873, 21. VII.

bilo kredit od 1,2 milijuna fav. Kredit je dobiven na temelju položene jamčevine od 305 000 fav, od koje je 20% plaćeno u gotovu, a 80% u vrijednosnim papirima. U isplati jamčevine sudjelovali su gotovo svi novčani zavodi u Hrvatskoj koji su time postali članovi toga društva. Od njega su razmjerno svojoj utemeljiteljnoj glavnici dobivali stalan kredit, koji su u svojim papirima, posredstvom istoga društva eskomptirali kod austrijske Narodne banke. Premda je prvotni cilj »Hrvatskog pripomoćnog društva« bio da pomogne u trenutačnoj novčanoj oskudici, ono je privolom austrijske Narodne banke djelovalo do kraja lipnja 1879. godine, ali mu je »uslijed manje potrebe« prvotni kredit od 1,2 mil. fav smanjen već 1874. godine na svega 1 milijun fav.⁶⁷

Zbog spomenutih akcija zagrebačke i osječke Trgovačko-obrtničke komore a posebno »Hrvatskog pripomoćnog društva« u Zagrebu, gotovo svi novčani zavodi u Hrvatskoj koji su osnovani prije izbijanja bečkog kraha preživjeli su krizu i nastavili poslovanje. Krajem 1874. godine ukupni porast akumulacije štednih uloga prema 1873. godini iznosi kod svih novčanih zavoda u Provincijalu 2 035 218 fav ili 25,22%. Krajem 1875. godine ukupni porast akumulacije štednih uloga prema 1874. godini iznosi 2 087 904 fav ili 20,66%. Sve usporeniji intenzitet akumulacije štednih uloga prisutan je i tijekom sljedećih godina, što upućuje na zaključak da posljedice financijske krize nisu potpuno prevladane ni krajem desetljeća. Tako primjerice ukupni porast štednih uloga krajem 1876. godine prema 1875. iznosi samo 973 642 fav ili 7,98%, a krajem 1880. godine prema 1879. godini također samo 852 054 fav ili 5,78%. Na sve slabiji porast akumulacije štednih uloga u cjelini svakako su utjecale i činjenice što su 1878. godine pale pod stečaj već spomenuta »Slavonska komercijalna i eskomptna banka« u Osijeku, zatim dioničke štedionice u Varaždinu i Koprivnici te vjeresijske zadruge u Varaždinu i Jastrebarskom. Zato krajem 1878. godine nema porasta akumulacije štednih uloga prema 1877. godini, a pad uloženog kapitala iznosi 322 786 fav ili 2,27%.⁶⁸

Unutar cjelokupne akumulacije štednih uloga oko 9/10 akumulirano je kod štedionica, nešto manje od 1/10 u bankovnim zavodima, a oko 2% u vjeresijskim zadrugama.

Više od 7/10 svih štednih uloga akumulirano je u gradovima Zagrebu i Osijeku. Od toga je nešto više od 5/10 uloženo kod novčanih zavoda u gradu Zagrebu, pri čemu više od 4/10 samo kod »Prve hrvatske štedionice«. Preostala 1/10 akumulirana je kod »Hrvatske eskomptne banke«, »Hrvatske komercijalne banke« te »Zagrebačke štedione«, »Obće zagrebačke štedione i zalagaone« i »I. Obćeg činovničkog društva« u Zagrebu.

U gradu Osijeku akumulirano je više od 2/10 svih štednih uloga. Pri tome je nešto više od 1/10 uloženo kod »Osječke štedione«, a preostala 1/10 kod »Slavonske zemaljske sredotočne štedione«, »Osječke donjogradske štedione i založnog zavoda«, »Osječkog gornjogradskog založnog zavoda« te »Slavonske komercijalne i eskomptne banke« (do kraja 1878) i »Slavonskog općeg štednog i pripomoćnog društva«.

⁶⁷ Izvješće TOK Zagreb 1877/78, Zagreb 1880, 114.

⁶⁸ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 39; Compass, Wien 1879, Jahr. XII, 388—396.

Na području jugozapadne i sjeverozapadne Hrvatske akumulirano je u prosjeku nešto više od 1/10 svih štednih uloga, od čega veći dio u Varaždinu, Karlovcu i Sisku, dok je udio primorskih štedionica, najprije one u Kraljevici, a kasnije nešto življe u Bakru, u odnosu na cjelokupnu akumulaciju nešto slabiji.

Preostalih nešto više od 1/10 svih štednih uloga akumulirano je u lokalnim štedionicama Slavonije. Među njima osobito se ističu štedionice u Đakovu i Vukovaru, u kojima je između 1875. i 1880. godine uloženo u prosjeku oko milijun fav godišnje.⁶⁹

Premda za sada nije poznat broj ulagača u spomenutim novčanikim zavodima, ipak nam određene informacije mogu dati iskazi o broju štednih knjižica. Krajem 1873. godine bilo je kod svih pet bankovnih institucija ukupno 915 komada štednih knjižica, a krajem 1874. godine ukupno 1 150. Pri tome se oko 9/10 svih štednih knjižica nalazilo kod bankovnih zavoda u Zagrebu, a preostala 1/10 u Osijeku i Sisku. Od toga je »Hrvatska eskomptna banka« u Zagrebu imala krajem 1873. godine 915 štednih knjižica, dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 414 fav; 1874. godine imala je ista banka 1 016 štednih knjižica, dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 651 fav. »Hrvatska komercijalna banka« u Zagrebu imala je istodobno 42 štedne knjižice s prosječnom visinom štednih uloga od 750 fav po jednoj knjižici, a krajem 1874. godine 61 knjižicu s prosječnom visinom štednih uloga od 1 937 fav po jednoj knjižici.

»Slavonska komercijalna i eskomptna banka« u Osijeku imala je krajem 1873. godine ukupno 35 štednih knjižica s prosječnom visinom od 3 606 fav po jednoj štednoj knjižici, a 1874. godine ukupno 30 knjižica, ali s prosječnom visinom od 5 427 fav po jednoj štednoj knjižici. »Osječki gornjogradski založni zavod« imao je istodobno samo 6 štednih knjižica s prosječnom visinom štednih uloga od 1 012 fav po jednoj knjižici, a krajem 1874. godine ukupno 36 štednih knjižica, dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila svega 710 fav. Međutim »Sisačka vjeresijska banka« imala je krajem 1873. godine svega jednu štednu knjižicu sa 600 fav, a krajem 1874. godine ukupno 7 štednih knjižica s prosječnom visinom od 675 fav po jednoj knjižici.⁷⁰

Dok kod bankovnih zavoda broj štednih knjižica može odgovarati broju štetiša, kod štedionica to nije slučaj. Kako je većina štedionica odredila maksimalnu visinu štednih uloga po jednoj knjižici, to je moguće da je jedan štetiša bio vlasnik i više štednih knjižica. Tako je primjerice 11 štedionica, među njima i »Prva hrvatska štedionica« u Zagrebu, odredilo maksimalnu visinu štednih uloga po jednoj knjižici do 2 000 fav, četiri štedionice, karlovačka, našička, osječka i slatinska, odredile su maksimalnu visinu po jednoj knjižici do 4 000 fav, a svega jedna, i to varaždinska županijska štedionica do 5 000 fav. Ostalih devet štedionica, među kojima dvije osječke, dvije zagrebačke, zatim bakarska, kraljevička, požeška, samoborska i senjska, nije ograničilo visine štednih uloga na jednu knjižicu.

⁶⁹ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, 37; Compass, Wien 1881, Jahr. XIV, 351—358.

⁷⁰ SLJ 1874, PSU I/1876, 352—353.

Krajem 1873. godine ukupan broj štednih knjižica u svih 25 štedionica iznosio je 16 283, a krajem 1874. godine 19 677. Pri tome se oko 1/2 svih štednih knjižica nalazilo kod zagrebačkih štedionica, i to u prvom redu kod »Prve hrvatske štedionice« u Zagrebu, kod koje se nalazi više od 4/10 svih štednih knjižica. Tako je primjerice »Prva hrvatska štedionica« imala krajem 1873. godine ukupno 7 280 štednih knjižica (44,71%), a krajem 1874. ukupno 8 021 knjižicu (ili 40,76%). Prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila je krajem 1873. godine 475 fav, a krajem 1874. godine 506 fav. Oko 1/4 svih štednih knjižica nalazilo se u Osijeku, od čega više od 2/10 kod »Osječke štedionice«. Krajem 1873. godine imala je »Osječka štedionica« 3 504 štedne knjižice (ili 21,52%), ali je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 260 fav. Sljedeće godine bile su kod iste štedionice 3 984 štedne knjižice (ili 20,25%), dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 255 fav. Istodobno je kod »Slavonske zemaljske sredotočne štedionice« bilo 298 štednih knjižica s prosječnom visinom od 1 792 fav po štednoj knjižici; godine 1874. imala je ova štedionica 427 štednih knjižica s prosječnom visinom od 1 982 fav po jednoj knjižici.

Preostala 1/4 štednih knjižica nalazila se u manjim štedionicama, pri čemu nešto veći broj kod štedionica u Karlovcu, Sisku i Varaždinu te Đakovu i Vukovaru. Kod »Varaždinske štedionice« uloženo je u prosjeku 563 do 700 fav po jednoj knjižici, a kod »Varaždinske županijske štedionice« 1 152 do 1 085 fav. Kod »Karlovačke štedionice« prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila je 1873. godine 594 fav, 1874. 453 fav; kod sisačke štedionice 1873. 224 fav, a 1874. 192 fav. Istodobno je kod štedionice u Vukovaru uloženo na jednu knjižicu 308 do 325 fav, a kod štedionice u Đakovu 1873. godine 1 436 fav, a 1874. 1 298 fav. Kod primorske štedionice u Kraljevici bilo je krajem 1873. godine 170 štednih knjižica, dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 615 fav. Sljedeće godine imala je ova štedionica 287 štednih knjižica, ali je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 517 fav.⁷¹

Podaci o kretanju štednih knjižica u vjeresijskim zadrugama za sada nisu poznati, ali sam mogla utvrditi da su krajem 1876. godine sve vjeresijske zadruge imale 3 756 članova, a krajem 1877. godine 3 710. Pri tome se ukupan broj članova činovničke zadruge u Zagrebu kretao od 216 do 217, u Osijeku od 181 do 156. Vjeresijska zadruga imala je u prosjeku oko 150 članova, u Jaski 237, u Koprivnici 300, u Osijeku 127. Najveći broj članova imale su vjeresijske zadruge u Srijemu. Tako je primjerice vjeresijska zadruga u Čereviću imala u prosjeku oko 240 članova, u Iloku 200, Indiji 290, a u Rumi 550.⁷²

Novčani zavodi ulagali su akumulirana novčana sredstva u tzv. aktivne poslove. Međutim raznovrsnost aktivnih ulaganja ovisila je s jedne strane o visini uplaćene utemeljiteljne glavnice, a s druge o kreditu ulagača, to jest o štednim ulozima. Budući da su utemeljiteljne glavnice bile niske, to je glavnina aktivnih ulaganja ovisila o akumulaciji štednih uloga kao i o »otpo-
vjednim« rokovima u vezi s njima. Tako su primjerice na temelju internih

⁷¹ Isto, 352—353.

⁷² SVZ 1847—1877, PSU V/1879, Vjeresijske zadruge, 77.

pravila svega 4 štedionice primale bez »otpovjedi« maksimalno 10 fav, 15 štedionica primalo je bez »otpovjedi« maksimalno do 50 fav, a samo »Prva hrvatska štedionica« do 100 fav. Ostale svote primale su štedionice uz »otpovjedne« rokove, i to: od 50 do 100 fav uz najmanji rok od 8 dana; 101 do 250 fav uz minimalni rok od 15 dana; 251 do 500 fav na minimalni rok do 30 dana; od 500 do 1 000 fav na minimalni rok od 45 do 60 dana (kod »Prve hrvatske štedionice« na 14 dana!); od 1 000 do 2 000 fav na minimalni rok od 60 do 90 dana (kod »Prve hrvatske štedionice« od 1 000 fav na minimalni rok od 30 dana); od 2 000 do 4 000 fav i više na minimalni rok od 90 dana. Zato su ove činjenice uz već navedene također razlog što naši novčani zavodi stavljaju mnogo veći akcent na kratkoročna aktivna ulaganja, to jest na eskomptiranje mjenica i predujmovne (založne) poslove, a mnogo manji na zajmove na nekretnine (hipoteke).

Kada je riječ o aktivnim ulaganjima novčanih zavoda u cjelini, onda je očigledno da ove institucije ulažu u prosjeku oko 6/10 svojih pasiva u mjenične ili eskomptne poslove, oko 2/10 u predujmovne poslove, a oko 2/10 u hipotekarne zajmove. Međutim kada govorimo o pojedinim grupama novčanih zavoda, onda su primjetne i određene razlike. Bankovne institucije ulažu u prosjeku oko 9/10 svojih pasiva u eskomptne poslove, a oko 1/10 u predujmovne ili založne poslove. Do 1875. godine bankovne institucije nisu dale u svrhu zajmova na nekretnine nihi jednog forinta, premda su im pravilima i ti poslovi dopušteni. Krajem 1875. godine stanje hipotekarnih zajmova kod vukovarske i sisačke banke iznosi 15 554 fav, a potkraj 1876. godine 10 752 fav. Tijekom 1877. godine dala je jedino »Hrvatska eskomptna banka« u Zagrebu u svrhu zajmova na nekretnine 150 000 fav, i to zagrebačkoj gradskoj općini, dok kod vukovarske banke stanje hipotekarnih zajmova iznosi krajem 1880. godine 16 657 fav.⁷³

Za razliku od bankovnih institucija, štedionice su između 1868. i 1871. godine ulagale u eskomptne poslove oko 4/10 svojih pasivnih glavnica, u predujmovne ili založne poslove oko 2/10, a u hipotekarne poslove oko 4/10 svojih pasiva. Od 1872. godine, kada je osnovan mnogo veći broj štedionica, situacija se ponešto izmijenila na štetu hipotekarnih poslova. U eskomptne ili mjenične poslove štedionice ulažu oko 6/10 svojih pasiva, u predujmovne nešto više od 1/10, a u hipotekarne zajmove oko dvije i pol do 3/10. Pri tome treba kazati da u davanju hipotekarnih zajmova ne sudjeluju štedionice u Koprivnici, Rumi te Samoboru i Sisku.

U razdoblju između 1873. i 1880. godine u prosjeku je nešto više od 8/10 svih hipotekarnih zajmova odobreno u Zagrebu i Osijeku. Od toga je nešto više od 5/10 davala samo »Prva hrvatska štedionica«, a oko 3/10 »Osječka štedionica«. Preostale 2/10 svih hipotekarnih zajmova odobravale su štedionice na području civilne Hrvatske i Slavonije. Pri tome je utjecaj slavonskih štedionica, osobito bjelovarske i đakovačke mnogo veći.

Vjeresijske zadruge ulagale su u predujmovne i mjenične poslove više od 9/10 svojih pasiva. Preostala 1/10 odnosila se na hipotekarne zajmove, ali se pri tome najvećim dijelom angažirala vjeresijska zadruga u Osijeku.

⁷³ Isto, 28—39; Compass, Wien 1881, Jahr. XIV, 195, 351—358.

Paralelno s domaćim novčanim zavodima s odobravanjem kratkoročnih predujmova uz zalag te davanjem hipotekarnih zajmova nastavila je i austrijska podružnica Narodne banke u Zagrebu. Ova je podružnica bila u funkciji do 1. srpnja 1879. Njezine poslove preuzela je tada Podružnica austro-ugarske banke u Zagrebu koja je osnovana s dotacijom od 2,5 milijuna fav (2 milijuna za eskompt, 0,5 milijuna za predujmovne poslove).⁷⁴

Krajem 1868. i 1869. godine stanje hipotekarnih zajmova kod domaćih novčanih zavoda iznosi u prosjeku oko 600 fav godišnje, a kod austrijske podružnice Narodne banke u Zagrebu 1 788 292 fav, dakle blizu 300% više! Pri tome treba voditi računa da je to vrijeme kada na području civilne Hrvatske i Slavonije odobravaju hipotekarne zajmove svega dvije štedionice: »Prva hrvatska štedionica« u Zagrebu i »Osječka štedionica«. Između 1870. i 1872. kada u Hrvatskoj djeluje sve veći broj novoosnovanih štedionica, stanje hipotekarnih zajmova u odnosu na austrijsku podružnicu znatno se popravilo. Krajem spomenutih godina stanje hipotekarnih zajmova kod domaćih štedionica iznosi u prosjeku 1,52 milijuna fav godišnje, a kod austrijske podružnice u Zagrebu 2,22 milijuna fav ili 45,86% više od domaćih. Između 1873. i 1876. godine stanje hipotekarnih zajmova kod domaćih zavoda iznosi u prosjeku 2,6 milijuna fav godišnje, a kod austrijske podružnice 2,7 milijuna fav godišnje. Ali između 1877. i 1880. godine stanje hipotekarnih zajmova kod domaćih novčanih zavoda iznosi u prosjeku 3,8 milijuna fav, a kod austrijske, odnosno austro-ugarske podružnice u Zagrebu 2,9 milijuna fav, što drugim riječima znači da su domaći hipotekarni zajmovi sada veći od spomenutih stranih u prosjeku za 0,9 milijuna fav ili 31,03%. Međutim bečka banka »Boden-Credit-Anstalt« odobrila je tijekom 1880. godine u Hrvatskoj ukupno 7 hipotekarnih zajmova u iznosu od 148 000 fav (od čega 2 zajma u ukupnom iznosu od 50 000 fav na posjede i 5 zajmova na kuće u iznosu od 98 000 fav). Osim toga, stanje hipotekarnih zajmova podijeljenih od ove banke u Hrvatskoj iznosilo je krajem 1880. godine ukupno 2 596 911 fav, a njegovi su korisnici 46 veleposjednika.⁷⁵ Uzmemo li u obzir i ove zajmove, onda stanje stranih zajmova u Hrvatskoj iznosi krajem 1880. godine 5,5 milijuna fav, a domaćih 3,8 milijuna fav, što znači da su strani hipotekarni zajmovi i krajem desetljeća veći od domaćih za 1,7 milijuna fav ili 44,74%!

Osim kvantitativnih razlika između domaćih i stranih hipotekarnih zajmova u zemlji, postoje još i značajne kvalitativne razlike. Domaće štedionice,

⁷⁴ Izvješće TOK Zagreb 1879, 65. Privilegirana austrijska Narodna banka u Beču osnovana je 1816. godine. Ona regulira kretanje valute i ovisi o državi. Nakon austro-ugarske nagodbe 1867. godine Narodna banka ne vodi računa o mađarskim interesima, to jest ne daje potrebne investicijske kredite. Zato Mađari žele svoju banku, ali se promjene osjećaju tek nakon financijske krize 1873. godine, kada Narodna banka daje kredite i Mađarima. Pitanje banaka postaje sada i goruće političko pitanje. Kako Mađari nemaju kapitala za vlastitu banku, oni žele zajedničku banku: trebaju austrijski kapital, ali na ravnopravnoj osnovi. Nakon velikih problema, zbog kojih nije zaključena niti financijska nagodba za 1877. godinu, krajem 1878. dolazi do osnivanja »Austro-ugarske banke« s direkcijama u Beču i Pešti. Privilegij je zaključen za razdoblje od 1. VII 1878. do 31. XII 1887, to jest do nove financijske nagodbe.

⁷⁵ SI TOK Zagreb 1876—1880, Zagreb 1882, 184.

među kojima osobito »Prva hrvatska štedionica« u Zagrebu, odobravale su u pravilu svake godine i po nekoliko desetaka »malih« hipotekarnih zajmova. Uz pojedine građane i poduzetnike, njihovi su česti korisnici brojne seljačke zadruge. Kod ovih se prosječna visina odobrenih hipotekarnih zajmova većinom kreće od 100 do 200 fav, premda su zahtijevane svote mnogo veće. Tako je primjerice tijekom 1873. godine kod »Prve hrvatske štedionice« takav zajam dobilo 18 seljačkih zadruga iz općina Desinec, Reka, Plešivica, sv. Ana, dok je istodobno dvadesetak molbi odbijeno.⁷⁶ S druge strane, spomenuta austrijska podružnica, a jednako tako i kasnije austro-ugarska, redovito su odobravale hipotekarne zajmove nekolicini veleposjednika. Od 1868. pa do kraja 1878. podružnica austrijske Narodne banke u Zagrebu izdala je ukupno 32 takva zajma, s prosječnom visinom jednog takvog zajma od 94 812 fav, a maksimalnom visinom 290 000 fav 1875. godine. Nakon toga, austro-ugarska podružnica u Zagrebu izdala je od 1. srpnja 1879. pa do kraja 1880. ukupno 5 takvih zajmova u prosječnoj visini od 19 238 fav po jednom zajmu.⁷⁷ Kolika je bila stvarna vrijednost odobrenih hipotekarnih zajmova na području civilne Hrvatske i Slavonije pokazat će nam i sljedeće činjenice. Između 1864. i 1868. godine udio odobrenih domaćih hipotekarnih zajmova u ukupnim hipotekarnim terecima (dugovima) iznosi u prosjeku samo 0,35% godišnje; između 1868—1873, dakle u razdoblju prije Nagodbe od 1,40 do 5,50%, a od kraja 1873. pa do kraja 1879. godine 5,50 do maksimalno 7,21%. Istodobno je udio hipotekarnih zajmova što ih je odobravala austrijska podružnica u Zagrebu, odnosno od sredine 1879. godine austro-ugarska podružnica, iznosio u prosjeku oko 6% godišnje. Uzmemo li u obzir oba ova rezultata, onda udio hipotekarnih zajmova na području civilne Hrvatske i Slavonije u ukupnim hipotekarnim dugovima iznosi između 1864. i 1868. godine u prosjeku 6 do 6,50% godišnje, u razdoblju prije nagodbe od 6,56 do 10,62%, a od kraja 1873. pa do kraja 1879. godine u prosjeku od 10,62 do 12,32%. Preostalih više od 9/10 svih hipotekarnih dugova su posljedica najraznovrsnijih većinom lihvarskih i privatnih spekulantskih zaduženja. Zbog velike nestašice kredita u zemlji ne samo da su hipotekarni dugovi rasli u prosjeku za 2,42 milijuna fav godišnje, nego je pri tome osobito pogođen velik broj vlasnika malih i srednjih zemljišnih posjeda s hipotekom (većinom kuća). Tako se primjerice od 1868. pa do kraja 1873. godine broj »malih« hipotekarnih dugova u vrijednosti do 500 fav povećao za 2 584 ili 102%, a od tada pa do kraja 1879. godine još za novih 1 508 hipotekarnih dugova ili 29,54%. Između 1868. i 1873. godine ukupan broj srednjega zemljišnog posjeda u vrijednosti od 500 do 10 000 fav povećao se za ukupno 534 ili 79,11%, a do kraja desetljeća još za novih 566 dužnika ili 46,81%.⁷⁸

U Vojnoj krajini posluje između 1867. i 1880. godine ukupno 12 novčanih zavoda: 8 štedionica, jedna bankovna institucija u Vinkovcima i 3 vjeresijske zadruge. Predviđena nominalna glavnica za bankovni zavod u Vinkovcima iznosila je 50 000 fav (1 000 dionica po 50 fav), a uplaćena 25 562 fav ili 41,12% (700 dionica po 29,51 fav). Ukupna nominalna glavnica za svih 8 štedionica iznosi 229 000 fav u 3 405 dionica (225 dionica po 200 fav, 900 po 100 fav, 2 080

⁷⁶ HAZ, Prva hrvatska štedionica Zagreb, Zapisnik sjednica upravnog odbora, 1873, Sign. 42862.

⁷⁷ SI TOK Zagreb 1876—1877, 182—183.

⁷⁸ MPTN 1865—1879, PSU VI/1880, Prilog VII, 75—78.

po 50 fav). Kako je štedionica u Mitrovici 1875. godine povisila utemeljiteljnu glavnica i broj emitiranih dionica za 100%, to je krajem desetljeća emitirano 3 405 dionica, dok je uplaćena utemeljiteljna glavnica iznosila 180 235 fav ili 78,70%. Pri tome su 100% utemeljiteljne glavnice isplatile štedionice u Brodu, N. Gradiški i Zemunu.⁷⁹

Visina poslovnih udjela kod sva tri vjeresijska zavoda iznosi krajem 1877. godine 239 165 fav, a broj poslovnih udjela 3 037, što u prosjeku iznosi 78,75 fav po jednom udjelu. Iste godine imale su sve tri vjeresijske zadruge 660 članova, od čega oko 2/3 samo zemunska (ukupno 401 člana).

Od 1867. pa do kraja 1870. godine posluje na području Vojne krajine samo jedna štedionica u Zemunu. Zato krajem iste godine ukupna akumulacija štednih uloga iznosi 229 265 fav. Krajem 1871. godine akumulacija štednih uloga u Vojnoj krajini iznosi 386 527 fav. Pri tome je nešto više od 2/3 akumulirano kod štedionice u Zemunu (251 754 fav ili 67,72%), a preostala 1/3 kod štedionice u Mitrovici (ukupno 124 953 fav ili 32,28%). Premda tijekom 1872. godine posluje u Vojnoj krajini 5 štedionica, ukupna akumulacija štednih uloga iznosi krajem iste godine svega 646 378. Od toga je gotovo 1/2 akumulirana kod štedionice u Zemunu (303 207 fav ili 46,91%), a nešto više od 3/10 kod štedionice u Mitrovici (210 668 fav ili 32,60%), dok su preostale 2/10 štednih uloga akumulirane kod štedionica u Brodu, Srijemskim Karlovcima i Novoj Gradiški. Tijekom 1873. godine posluje u Vojnoj krajini ukupno 6 štedionica. Pri tom ukupna akumulacija štednih uloga iznosi krajem iste godine svega 671 471 fav, što znači da se prema 1872. godini radi o ukupnom porastu štednih uloga od svega 25 093 fav ili 3,88%. Razlog tako slabog porasta akumulacije štednih uloga kod štedionica u Vojnoj krajini također je posljedica financijske krize koja je tijekom iste godine osobito pogodila mitrovičku štedionicu. Naime krajem 1873. godine akumulirano je kod štedionice u Mitrovici svega 143 693 fav, što znači za 66 975 fav ili 31,80% manje nego krajem 1872. godine. Osim toga, tijekom 1872. godine uloženo je kod mitrovičke štedionice 133 220 fav, a dignuto 50 696 fav. Međutim tijekom 1873. uloženo je kod iste štedionice svega 6 957 fav (!) a dignuto 78 232 fav! Ostale štedionice u Vojnoj krajini nisu bile u tolikoj mjeri zahvaćene financijskom krizom, zato je u njima (ne računajući mitrovičku štedionicu) krajem 1872. godine akumulirano ukupno 435 710 fav, a krajem 1873. ukupno 527 778 fav, što znači da se prema 1872. radi o porastu od 92 068 fav ili 21,13%. Budući da su tijekom 1873. godine započela u Vojnoj krajini posloovati još 3 novčana zavoda (Štedno i pripomočno društvo u Vinkovcima koje posluje kao bankovna institucija, zatim vjeresijske zadruge u Petrinji i Zemunu), to ukupna akumulacija štednih uloga u svim novčanim zavodima Vojne krajine iznosi krajem iste godine 735 918 fav. Pri tome je oko 9/10 kapitala akumulirano u štedionicama, a preostala 1/10 u ostalim novčanim zavodima, od čega veći dio kod banke u Vinkovcima. Krajem 1874. godine akumulirano je u svim novčanim zavodima Vojne krajine blizu milijun štednih uloga, a krajem 1880. ukupna akumulacija štednih uloga iznosi više od 2,35 milijuna fav. Prema tome radi se o prosječnom godišnjem rastu štednih uloga od 238 358 fav ili 23,77%. Unutar ukupne akumulacije štednih uloga oko 1/4 akumulirano je kod štedionice u

⁷⁹ Compass, Wien 1881, Jahr. XIV, 351—358.

Zemunu, oko 2/10 kod štedionice u Mitrovici; kod štedionica u N. Gradiški i Brodu te Srijemskim Karlovcima i Vinkovcima akumulirano je blizu 4/10 štednih uloga, kod štedionica u Ogulinu i Petrinji svega oko 2%, dok je nešto više od 1/10 svih štednih uloga akumulirano kod vjeresijskih zadruga.⁸⁰ Prema tome Vojna krajina zbog još uvijek niske akumulacije kapitala nije imala jačeg ekonomskog središta. Osnovnim razlozima niske akumulacije kapitala u Vojnoj krajini Trgovačko-obrtnička komora u Vojnom Sisku smatrala je vojno uređenje te »ulaganje zakladnih i sirotinskih novacah u tuđe i izvan zemlje nalazećim se zavodom«. Zato je 1872. godine urgirala kod ckr. Glavnog vojnog zapovjedništva u Zagrebu rješenje svoje molbe iz 1870. godine »da izvoli odrediti da se unapred zakladni i sirotinski novci ulagati imaju u sisačku štedionicu uz 6% kamata«.⁸¹ Do toga nije došlo jer je kod štedionice u Sisku akumulirano između 1873—1880. godine u prosjeku svega 178 303 fav godišnje, a kod sisačke vjeresijske banke svega 52 913 fav godišnje. Ovdje također valja reći da je sisačka Komora u nastavku spomenute molbe također navela da »izvanjski u monarkiji nalazeći se vjeresijski zavodi nerado daju zajam stanovnikom Vojne krajine, osobito ne hipotekarne zajmove«. Razlog je »nepovjerenje u krajiški sustav od strane kapitalistah«, pa se stoga »inostrani kapitali nisu u Krajinu ulagali«.⁸²

Broj ulagača kod novčanih zavoda u Vojnoj krajini za sada nije poznat, ali je ukupan broj štednih knjižica kod svih štedionica iznosio krajem 1873. godine 2 149, a krajem 1874. godine 2 196. Pri tome se oko 1/3 štednih knjižica nalazilo kod štedionice u Zemunu, 1/3 kod štedionice u Mitrovici, a oko 2/10 kod štedionice u Novoj Gradiški. Preostale 2/10 štednih knjižica nalazile su se kod štedionica u Brodu, Srijemskim Karlovcima i Vinkovcima. Prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila je kod štedionice u Zemunu 490 fav, a krajem 1874. godine samo 398 fav. Jednako visoku akumulaciju štednih uloga po jednoj knjižici imala je još samo štedionica u Srijemskim Karlovcima. Krajem 1873. godine uloženo je kod ove štedionice na jednu knjižicu u prosjeku 466 fav, a krajem 1874. godine 443 fav. Kod štedionice u Brodu prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila je krajem 1873. godine 351 fav, a krajem 1874. 301 fav. Istodobno kod štedionice u Mitrovici prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosi krajem 1873. samo 201 fav, a krajem 1874. godine 227 fav. Prosječna visina štednih uloga kod štedionica u Novoj Gradiški i Vukovaru iznosila je krajem 1873. godine 163 fav po jednoj knjižici, a krajem 1874. godine kod štedionice u N. Gradiški iznosi 200 fav, ali kod štedionice u Vukovaru 320 fav. Međutim vinkovačka banka imala je početkom 1875. godine 398 štednih knjižica, dok je prosječna visina štednih uloga po jednoj knjižici iznosila 278 fav.⁸³

Novčani zavodi na području Vojne krajine ulagali su također svoje pasivne glavnice u eskomptne, predujmovne i hipotekarne poslove. Tako je primjerice vinkovačka banka ulagala sve veći dio svojih pasiva u hipotekarne zajmove. Krajem 1873. ta su ulaganja iznosila 11 183 fav ili 22,12% u odnosu

⁸⁰ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VII, 58—73; Compass, Wien 1880, Jahr. XIII, 395—400; Isto, Jahr. XIV, 351—353.

⁸¹ Izvješće TOK Sisak 1872, Sisak 1872, 87.

⁸² Isto.

⁸³ SLJ 1874, PSU I/1876, 354—355.

na eskomptne i predujmovne poslove, a krajem 1877. stanje hipotekarnih zajmova iznosi 178 511 fav ili 73,64% u odnosu na ostale aktivne glavnice. S druge strane, štedionice ulažu sve više svojih pasiva u kratkoročne eskomptne poslove, dok su ulaganja u hipotekarne poslove sve slabija. Tako primjerice zemunska štedionica krajem 1868. godine ulaže u eskomptne poslove oko 2/10 svojih aktivnih glavnica, a u hipotekarne blizu 8/10. Međutim krajem 1872. godine ona ulaže u eskomptne poslove više od 6/10 svojih aktivnih glavnica, a u hipotekarne tek oko 1/3. Od 1873. godine pa do kraja desetljeća gotovo sve štedionice ulažu od 6 do 8/10 svojih aktivnih glavnica u eskomptne poslove, oko 2/10 u zajmove na nekretnine (hipoteke), a oko 1/10 u predujmovne (založne) poslove. Osnovni razlozi sve slabijih ulaganja u hipotekarne zajmove jednaki su kao i kod štedionica u Provincijalu: najprije niska utemeljiteljna glavnica, a zatim i niska akumulacija štednih uloga koja je, i unatoč stalnom rastu, u Vojnoj krajini još izrazitija. Tako je primjerice krajem 1869. godine akumulirano po jednom stanovniku kod novčanih zavoda u Provincijalu u prosjeku 2,30 fav, a kod novčanih zavoda u Vojnoj krajini samo 0,32 fav! Krajem 1880. akumulirano je u Provincijalu po jednom stanovniku 13,32 fav štednih uloga, a u Vojnoj krajini samo 3,37 fav.

Rezultati financijskog poslovanja kod novčanih zavoda bili su, kako sam ranije spomenula, ukupni prihodi, pomoću kojih su se namirivali svi tekući administrativni i tehnički troškovi poslovne godine. Eventualni ostatak dobiti tek nakon podmirenja svih troškova bio je čisti dobitak novčanog zavoda. Veći njegov dio dijelio se među dioničare, i to prema broju dionica, a manji za ostale fondove. To su rezervni fond, mirovinska zaklada, nagrade činovnicima i eventualno drugim zaslužnim akcionarima, te svote za razne dobrotvorne i druge svrhe.

Između 1869. i 1873. godine ukupni čisti dobitak kod bankovnih zavoda u Provincijalu iznosi u prosjeku 103 990 fav godišnje, a do kraja desetljeća 173 723 fav godišnje. Do kraja 1873. prosječna su godišnja izdvajanja za dividendu iznosila 74 040 fav ili 71,20% godišnje, a do kraja desetljeća 109 553 fav ili 75,18% godišnje. Pri tom je visina isplaćene dividende po jednoj dionici kod »Hrvatske eskomptne banke« u Zagrebu iznosila krajem 1872. godine 30 fav ili 15%, potkraj 1873. godine 50 fav ili 25%, ali krajem 1880. godine samo 12 fav ili 6%. Međutim osnovni razlog tako niske dividende krajem desetljeća jest činjenica što je »Hrvatska eskomptna banka« emitirala do kraja 1873. godine 1 500 dionica, a krajem 1880. godine 2 500 dionica. Istodobno visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosi kod »Hrvatske komercijalne banke« 4 do 6 fav godišnje ili 6,60 do 10%, a kod »Osječkog gornjogradskog založnog zavoda« 2 do 4 fav ili 6,60 do 13% te krajem desetljeća 9 fav ili 30%. Kod sisačke vjeresijske banke visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosila je krajem 1873. godine 3,10 fav ili 3,1%, a krajem 1880. godine 7 fav ili 7%. Preostali dio čistog dobitka (koji u prosjeku iznosi 25 do 30% godišnje) bankovne su institucije raspodijelile u spomenute fondove. Pri tome »Osječki gornjogradski založni zavod« te »Vjeresijska banka u Sisku« nisu imali mirovinske zaklade za potrebe svojih činovnika.

Između 1868. i 1872. godine čisti dobitak kod štedionica u Provincijalu iznosi u prosjeku 60 226 fav godišnje, a od tada pa do kraja desetljeća, zbog

mного većeg broja novih štedionica, 229 622 fav godišnje. Istodobno, to jest do kraja 1872. godine štedionice su izdvajale u prosjeku 44 860 fav ili 84% godišnje za dividendu, a od kraja 1873. pa do kraja desetljeća 157 568 fav ili 68,62% godišnje. Vrijedno je pri tom upozoriti na velike razlike isplaćene dividende po jednoj dionici kod pojedinih štedionica. Tako primjerice visina isplaćene dividende po jednoj dionici kod »Prve hrvatske štedionice« u Zagrebu iznosi između 1872. i 1874. u prosjeku 120 fav ili 114,29%, a krajem desetljeća 150 fav ili 143%. Istodobno visina isplaćene dividende kod ostalih dviju zagrebačkih štedionica iznosi u prosjeku svega 6 fav ili 12%. Kod »Osječke štedionice« visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosi krajem 1872. godine 12 fav ili 40%, tijekom 1873. i 1874. godine 4 do 5 fav ili 13,3 do 16,6% (razlog opadanja je izuzetno niska akumulacija kapitala zbog financijske krize 1873. godine), ali zato krajem desetljeća 10 fav po jednoj dionici ili 33,34%. Istodobno kod »Osječke donjogradske štedionice i založnog zavoda« visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosi 2,50 fav do 9 fav krajem desetljeća što iznosi 6,63% do 22,50%, a kod »Slavonske zemaljske sredotočne štedionice« u Osijeku u prosjeku 11,10 fav ili 11,10% godišnje. Kod ostalih većih štedionica koje su poslovale na području sjeverozapadne i južne Hrvatske visina isplaćene dividende po jednoj dionici kretala se od 6 do 12 fav ili od 5 do maksimalno 24%, a kod ostalih štedionica u Slavoniji od 4 pa do 40 fav ili od 8 pa do 40% godišnje. Tako je primjerice visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosila kod štedionice u Sisku krajem desetljeća 6 fav ili 6%, kod štedionice u Samoboru također 6 fav ili 12%, kod štedionice u Karlovcu 5 fav ili 10%, kod varaždinske županijske štedionice 11 fav ili 5%, ali kod gradske štedionice u Koprivnici 12 fav ili 24%. Kod štedionice u Bakru visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosila je krajem desetljeća 1,50 fav ili 6%, a kod štedionice u Senju 2,50 fav ili 4,90%. Kod slavonskih štedionica, primjerice kod štedionice u Đakovu, visina isplaćene dividende po jednoj dionici iznosila je krajem desetljeća 8,74 fav ili 17,48%, kod štedionice u Pakracu 9 fav ili 18%, kod štedionice u Našicama 4 fav ili 8%, kod štedionice u Požeگی 3,80 fav ili 3,80%, ali kod štedionice u Vukovaru 40 fav ili 40%!⁶⁴

Kod štedionica na području Vojne krajine, prosječni čisti dobitak od kraja 1872. godine iznosi 43 560 fav godišnje. Istodobno izdvajanja za dividendu iznose u prosjeku 29 527 fav ili 68% godišnje. Pri tome visina isplaćene dividende po jednoj dionici kreće se između 1872. pa do kraja 1880. godine kod brodske štedionice od 10,78 fav do 12,20 fav ili 10,78 do 12,20%, kod štedionice u Srijemskim Karlovcima od 5 do 10 fav ili od 10 do 20%, kod štedionice u Mitrovici od 3,75 do 13 fav ili od 5 do 17,33%, kod štedionice u Novoj Gradiški od 3,50 do 24 fav ili od 3,50 do 24% po jednoj dionici, kod štedionice u Vinkovcima od 8,33 do 16,66 fav po jednoj dionici ili 10,67 do 21,34% te kod štedionice u Zemu nu od 42 do 140 fav ili od 21 do 70% po jed-

⁶⁴ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VI, 42—57; SLJ 1874, PSU I/1876, 312—314; SI TOK Zagreb 1876—1880, Zagreb 1882, 195—201; Compass, Wien 1881, Jahr. XIV, 351—358.

noj dionici.⁸⁵ Međutim nijedna od štedionica na području Vojne krajine nije do kraja desetljeća osnovala mirovinske zaklade.

Od 1873. godine čisti dobitak kod vjeresijskih zadruga na području civilne Hrvatske i Slavonije iznosi u prosjeku 86 796 fav godišnje, a kod vjeresijskih zadruga na području Vojne krajine svega 12 337 fav godišnje. Sve te institucije opredjeljivale su u prosjeku više od 95% čistog dobitka za raspodjelu među vlasnike članskih udjela, a preostalih 5% za rezervni fond i druge, dobrobitne svrhe.⁸⁶

U gradu Rijeci posluje od 1. siječnja 1859. godine »Općinska štedionica«. Osnivanje novih novčanih institucija u gradu uslijedilo je također prije izvršene revizije hrvatsko-ugarske nagodbe 1873. godine, dakle u vrijeme koje je ujedno i razdoblje konjunktura. U kolovozu 1871. započela je radom »Riječka banka« s uplaćenom dioničkom glavnicom od 200 000 fav (1 250 dionica po 160 fav) i »Pučka štedionica« koja je započela poslovati 2. srpnja 1873. s nominalnom dioničkom glavnicom od 200 000 fav, a uplaćenom od 60 000 fav (200 dionica po 30 fav).⁸⁷

Akumulacija štednih uloga kod općinske štedionice na Rijeci iznosila je krajem 1870. godine 1 811 674 fav, a krajem 1873. godine 2 550 721 fav, što znači da se radi o prosječnom godišnjem porastu od 246 348 fav ili 13,60% prema 1870. godini. Međutim nakon 1873. godine štedionica je zahvaćena financijskom krizom od koje se teško oparavljala. Zato intenzitet akumulacije štednih uloga iznosi između 1873. i 1878. godine u prosjeku samo 156 707 fav ili 6,14% godišnje. Stanovit oporavak uslijedio je tek 1879. godine kada intenzitet akumulacije štednih uloga iznosi 246 528 fav ili 7,40% prema 1878. godini, te krajem 1880. kada porast akumulacije kapitala iznosi 434 355 fav ili 12,30% prema 1879. godini. Zanimljivo je pri tome spomenuti da je »Općinska štedionica« na Rijeci imala krajem 1874. godine 2 612 štediša, a krajem 1880. godine 3 486 štediša, što znači da je jedan štediša imao krajem 1874. godine u prosjeku 1 098 fav uloženog kapitala, a krajem 1880. godine 1 137 fav.⁸⁸ Nešto više od 4/10 uloženog kapitala »Općinska štedionica« na Rijeci ulagala je u hipotekarne zajmove. Pri tome između 1870. i 1873. godine intenzitet ulaganja u hipotekarne zajmove iznosi u prosjeku 159 046 fav ili 22,11% godišnje, ali je nakon izbijanja financijske krize uslijedilo sve veće opadanje. Tako primjerice između 1875. pa do kraja 1880. godine prosječna ulaganja u hipotekarne zajmove iznose samo 28 907 fav ili 1,87%! Iz istih financijskih razloga u stalnom su opadanju i kratkoročni predujmovni (založni) poslovi, dok se eskomptiranjem mjenica »Općinska štedionica« nije bavila.

Akumulacija štednih uloga kod »Riječke banke« iznosila je krajem 1872. godine 241 549 fav, ali krajem 1873. samo 79 273 fav. Zbog posljedica financijske krize naglo opadanje akumulacije kapitala kod »Riječke banke« očito je

⁸⁵ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VI, 42—57; SLJ 1874, PSU I/1876, 314—315; Compass, Wien, 14/1881, 351—358.

⁸⁶ SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. IX, 76—87.

⁸⁷ Compass, Wien, 10/1877, 233, 395.

⁸⁸ Compass, Wien, 5/1872, 438; 6/1873, 390; 7/1874, 407; 13/1880, 327; 14/1881, 287; 15/1882, 280.

i tijekom sljedećih godina. Tako krajem 1875. godine akumulacija štednih uloga kod ove banke iznosi samo 6 550 fav, a krajem 1876. godine 871 fav! Zahvaljujući »različitim kreditima« (pretpostavljam da se radi i o mađarskom kapitalu) koji između 1877. i 1880. godine iznose u prosjeku 212 253 fav godišnje te relativno visokom rezervnom fondu koji je iznosio 75 000 fav, »Riječka banka« se održala na životu. Ipak treba kazati da je njezina aktivnost bila znatno oslabljena. Tako su primjerice eskomptni poslovi kod ove banke iznosili krajem 1872. godine 1 411 326 fav, a između 1873. i 1880. u prosjeku samo 375 875 fav godišnje. Predujmovni poslovi iznosili su krajem 1872. godine 91 573 fav, a između 1873. i 1880. u prosjeku svega 24 500 fav godišnje. Zbog loše financijske situacije »Riječka banka« nije odobravala hipotekarne zajmove.⁸⁹

Kod »Pučke štedionice« na Rijeci akumulacija štednih uloga iznosila je krajem 1874. godine 363 934 fav, a krajem 1875. godine 340 046 fav, što znači za 23 888 fav ili 6,56% manje prema 1874. godini. Zbog spomenute financijske krize intenzitet opadanja akumulacije kapitala prisutan je i kod »Pučke štedionice« također do kraja desetljeća. Tako je primjerice krajem 1879. godine akumulirano kod »Pučke štedionice« samo 325 139 fav štednih uloga, što znači za 38 795 fav ili 10,66% manje nego 1874. godine, a krajem 1880. godine 365 196 fav ili samo za 0,34% više nego 1874. godine. Nešto više od 1/2 uloženog kapitala »Pučka štedionica« na Rijeci ulagala je u eskomptne poslove, oko 4/10 u hipotekarne zajmove, a oko 1/10 u predujmovne poslove.⁹⁰

Prema tome možemo zaključiti da na području civilne Hrvatske i Slavonije nakon 1848. godine nisu postojale unutarnje snage koje bi mogle osigurati nužno osnivanje novčanih zavoda i kreditnih institucija. Osim toga nije bilo uvjeta, u prvom redu političkih, a ni pravnih.

Osnivanje novih novčanih zavoda u vrijeme neoapsolutizma dijelom je otežavao carski patent o društvima iz 1852. godine. Austrijski tip štedionica, za koje se zalagalo bečko ministarstvo, nije se u Hrvatskoj zbog cjelokupnog privrednog i financijskog stanja zemlje mogao realizirati. Nepovoljne političke prilike nakon sloma neoapsolutizma, kao i političke borbe uoči hrvatsko-ugarske nagodbe i u vezi s njezinom revizijom, odgodile su još za čitavo jedno desetljeće mogućnost za osnivanje nužnih novčanih institucija u zemlji. Brojni domaći zahtjevi za osnivanje novih novčanih zavoda morali su čekati na potrebno odobrenje i po više od deset godina. Umjesto zatraženih odobrenja, austrijska je, a kasnije mađarska vlada, radije davala nekolicini veleposjednika određene hipotekarne zajmove. Relativno ubrzano osnivanje novih novčanih zavoda na području civilne Hrvatske i Slavonije te grada Rijeke uslijedilo je tek godinu dana prije utanačene revizije hrvatsko-ugarske nagodbe u jesen 1873, dakle u vrijeme konjunktura, neposredno prije izbijanja financijske krize. Očito je mađarska vlada spomenutim odobrenjima željela utjecati na javnost u Hrvatskoj da prihvati revidiranu nagodbu.

⁸⁹ Compass, Wien, 5/1872, 131; 6/1873, 230; 7/1874, 230; 8/1875, 233; 9/1876, 283; 10/1877, 233; 11/1878, 191; 12/1879, 199; 13/1880, 193; 14/1881, 150; 15/1882, 147.

⁹⁰ Compass, Wien, 7/1874, 406—407; 8/1875, 398; 9/1876, 392; 10/1877, 395; 11/1878, 326; 12/1879, 337; 13/1880, 327; 14/1881, 287; 15/1882, 280.

Financijska kriza koja je 9. svibnja 1873. izbila u centru Monarhije izazvala je nazadak i u poslovanju novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, osobito u većim gradovima (Zagreb, Osijek, Rijeka). Posljedice krize vidljive su u naglom opadanju akumulacije kapitala, kao i u dugotrajnom oporavku koji nije potpuno uspio ni krajem desetljeća. Uz stanovitu pomoć državnih ustanova, pomoću kojih je osnovano »Hrvatsko pripomoćno društvo« gotovo sve novčane institucije u zemlji — osim jedne banke u Osijeku i dviju štedionica u Hrvatskoj — preživjele su krizu i nastavile poslovanje. Ali zato sve do kraja desetljeća uz mnogo usporeniju akumulaciju kapitala nema također ni brojnijeg osnivanja novih kreditnih ustanova.

Relativno znatna akumulacija kapitala u Provincijalu koja se između 1873. i 1880. godine kreće od 10 do 15 milijuna fav nije još uvijek bila dovoljno stabilna da bi mogla znatnije utjecati na sanaciju toliko akutne kreditne problematike u zemlji. Razlozi su tome višestruki. To su u prvom redu nesigurnost štednih uloga, zatim niske utemeljiteljne glavnice, koje do kraja desetljeća ne dosežu više od 2 milijuna fav, a također i kapitalistički interesi samih dioničara. Dioničari, naime, radije posluju s kratkoročnim mjeničnim i predujmovnim zajmovima. Posredstvom ovih poslova svakako brže a i sigurnije realiziraju čisti dobitak, odnosno »dividende«, nego posredstvom dugoročnih hipotekarnih zajmova, koji istodobno zahtijevaju i mnogo veći rizik.

Nedostatak kredita u zemlji snažno je utjecao na rast hipotekarnih dugova u cjelini, pri čemu je osobito stradao sitni i srednji zemljišni posjed. Kako velika većina njegovih vlasnika nije mogla dobiti kredite kod štedionica i drugih kreditnih ustanova, to je bila prisiljena da prihvati zajam od lihvara i raznih spekulanata. To je dovelo do većeg osiromašenja i sve brojnijih zaduženja, koja u razdoblju nakon revizije nagodbe poprimaju sve veće razmjere.

Akumulacija kapitala na području Vojne krajine uslijedila je nakon započetog procesa razvojačenja 1870. godine. Međutim gotovo svi novčani zavodi u Krajini također su pogođeni financijskom krizom od koje su se polagano oporavljali. Doduše krajem desetljeća akumulirano je u novčanim zavodima Vojne krajine više od 2,5 milijuna fav, što u usporedbi s Provincijalom znači veliki nerazmjer. Dakako, ta je svota još uvijek bila nedostatna za veće i osjetljivije kreditne zahvate. Stoga i novčani zavodi u Krajini stavljaju veći naglasak na kratkoročne zajmove. Zanimljivo je pri tome da i neki njihovi dioničari ubiru krajem desetljeća gotovo jednako visoke »dividende« kao i dioničari na području civilne Hrvatske i Slavonije. Sve ove činjenice, kao i znatne razlike imetka u pojedinim vlasnika štednih knjižica, nesumnjivo govore o postupnom stvaranju uvjeta za kapitalističku privredu u cjelini, ali i o sve većem produbljivanju socijalnih razlika.

NOVČANI ZAVODI NA PODRUČJU CIVILNE I VOJNE HRVATSKE I SLAVONIJE 1846—1880.

I. CIVILNA HRVATSKA I SLAVONIJA

A. Bankovni zavodi

Red. broj	Naziv institucije	Sjedište	Godina osnivanja	Nominalna glavnica u fav	Uplaćena glavnica u fav	dionička glavnica u %
1.	Hrvatska eskomptna banka	Zagreb	1868.	300 000	300 000	100,00
2.	Slavonska komercijalna i eskomptna banka	Osijek	1869.	1 000 000	200 000	20,00
3.	Srijemsko štedioničko i eskomp. društvo u Vukovaru	Vukovar	1870.	100 000	100 000	100,00
4.	Hrvatska komercijalna banka	Zagreb	1873.	500 000	300 000	60,00
5.	Osječki gornjo-gradski založni zavod	Osijek	1873.	100 000	30 000	30,00
6.	Sisačka vjeresijska banka	Sisak	1873.	200 000	100 000	50,00

B. Štedionice

1.	Prva hrvatska štedionica	Zagreb	1846.	42 000	42 000	100,00
2.	Općinska štedionica	Karlovac	1860.	—	—	—
3.	Općinska štedionica	Sisak	1860.	—	—	—
4.	Osječka štediona	Osijek	1868.	40 000	20 000	50,00
5.	Sisačka štediona	Sisak	1868.	50 000	50 000	100,00
6.	Varaždinska štediona	Varaždin	1869.	40 000	20 000	50,00
7.	Štediona u Vukovaru	Vukovar	1869.	20 000	10 000	50,00
8.	Štediona u Đakovu	Đakovo	1871.	22 500	11 250	50,00
9.	Osječka donjo-gradska štediona i založni zavod	Osijek	1871.	100 000	30 000	30,00
10.	Bjelovarska štediona	Bjelovar	1872.	40 000	20 000	50,00
11.	Karlovačka štediona	Karlovac	1872.	100 000	30 000	30,00
12.	Dionička štediona u Križevcima	Križevci	1872.	40. 000	17 795	44,48
13.	Slavonska zemaljska i sredotočna štediona u Osijeku	Osijek	1872.	120 000	48 000	40,00

14.	Rumska štediona Ruma	Ruma	1872.	30 000	18 000	60,00
15.	Slatinska štediona	Slatina	1872.	20 000	11 675	58,37
16.	Obća zagrebačka štediona i zalagaona	Zagreb	1872.	200 000	100 000	50,00
17.	Zagrebačka štediona	Zagreb	1872.	100 000	50 000	50,00
18.	Gradska štediona	Koprivnica	1873.	30 000	15 000	50,00
19.	Dionička štediona u Koprivnici	Koprivnica	1873.	40 000	17 950	44,87
20.	Primorska štediona u Kraljevici	Kraljevica	1873.	30 000	12 000	40,00
21.	Našička štediona	Našice	1873.	30 000	14 575	48,58
22.	Pakračko-daruvár- sko-kutinska okružna štediona	Pakrac	1873.	50 000	50 000	100,00
23.	Prva požeška štediona	Požega	1873.	100 000	29 910	29,91
24.	Samoborska štediona	Samobor	1873.	50 000	27 500	55,08
25.	Senjska štediona	Senj	1873.	50 000	34 540	69,08
26.	Varaždinska žu- panijska štediona	Varaždin	1873.	100 000	50 000	50,00
27.	Virovitička štediona	Virovitica	1873.	50 000	20 000	40,00
28.	Bakarska štediona	Bakar	1876.	40 000	16 000	40,00
29.	Iločka dionička srezka štedionica	Ilok	1880.	15 000	15 000	100,00

II. VOJNA KRAJINA

A. Bankovni zavodi

1.	Štedno i pripomočno društvo u Vinkovcima	Vinkovci	1873.	50 000	15 150	30,30
----	--	----------	-------	--------	--------	-------

B. Štedionice

1.	Zemunska štediona	Zemun	1867.	20 000	20 000	100,00
2.	Mitrovička štediona	Mitrovica	1870.	20 000	15 000	75,00
3.	Brodská štediona	Brod	1871.	25 000	12 250	50,00
4.	Srijemsko-karlo- vačka štediona	Sr. Kar.	1872.	40 000	20 000	50,00
5.	Novogradiška štediona	N. Gradiš.	1872.	30 000	20 780	69,26
6.	Vinkovačka štediona	Vinkovci	1872.	30 000	15 000	50,00
7.	Petrinjska štediona	Petrinja	1875.	24 000	24 000	100,00
8.	Ogulinska štediona	Ogulin	1876.	40 000	16 235	40,58

III. GRAD RIJEKA

A. Bankovni zavodi

1.	Riječka banka	Rijeka	1871.	200 000	200 000	100,00
----	---------------	--------	-------	---------	---------	--------

B. Štedionice

1.	Općinska štedionica	Rijeka	1859.	—	—	—
2.	Pučka štedionica	Rijeka	1873.	200 000	60 000	30,00

Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 28—39; Compass 14/1881, 150; 286, 351—358; 15/1882, 147, 280, 348—354.

KRETANJE ULOŽENOG KAPITALA KOD PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE U ZAGREBU 1847—1867.

Godine	Stanje početkom godine	Uloženo tijekom godine	Dignuto tijekom godine	Stanje koncem godine	Ukupni porast u broju	u%
1847.	—	98 188	15 431	82 757	—	—
1848.	82 757	45 500	71 591	56 666	26 091	31,52
1849.	56 666	68 643	15 101	110 208	53 542	94,48
1850.	110 208	105 799	43 467	172 540	62 332	56,55
1851.	172 540	58 534	105 507	125 567	— 46 973	— 27,22
1852.	125 567	132 936	70 279	188 224	62 657	49,90
1853.	188 224	81 871	68 995	201 100	12 876	14,80
1854.	201 100	91 276	103 871	188 505	— 12 295	— 6,26
1855.	188 505	90 259	71 492	207 272	18 767	9,95
1856.	207 272	79 532	55 986	230 818	23 546	11,36
1857.	230 818	142 717	89 953	283 582	52 764	22,86
1858.	283 582	180 866	112 722	351 726	68 144	24,03
1859.	351 726	156 500	139 507	368 719	16 993	4,83
1860.	368 719	326 433	226 516	468 636	99 917	27,10
1861.	468 636	190 484	210 311	448 809	— 19 827	— 4,23
1862.	448 809	243 676	167 258	525 227	76 418	17,03
1863.	525 227	308 285	192 737	640 775	115 548	21,30
1864.	640 775	222 057	277 586	585 243	— 55 529	— 8,67
1865.	585 246	362 949	262 731	685 464	100 218	17,12
1866.	685 464	496 398	320 880	860 982	175 518	25,60
1867.	860 962	649 585	438 191	1 072 376	211 394	24,55

Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, 58—59.

AKUMULACIJA STEDNIH ULOGA U NOVCANIM ZAVODIMA CIVILNE HRVATSKE I SLAVONIJE 1868—1880.
 (Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Broj	Banke	Broj	Stedionice	Broj	Vjersijske zadruga	Broj	SVEGA	Ukupni porast u broju	u %
1868.	1	?	2	1 536 016	1	?	4	1 536 016	—	—
1869.	2	212 173	4	2 418 261	1	?	7	2 630 434	1 094 418	71,25
1870.	2	380 800	4	3 287 461	3	15 430	9	3 783 691	1 153 257	43,84
1871.	2	617 728	5	4 415 874	4	50 497	11	5 084 100	1 300 409	34,36
1872.	2	1 024 552	8	6 154 336	8	89 130	18	7 268 018	2 183 918	42,95
1873.	5	— 508 855	25	7 485 212	13	73 430	43	8 066 697	798 679	10,99
1874.	5	972 642	25	9 012 192	14	117 081	44	10 101 915	2 035 218	25,22
1875.	6	1 291 407	25	10 678 283	18	220 129	49	12 189 819	2 087 904	20,66
1876.	6	1 457 258	25	11 407 927	18	298 276	49	13 183 481	973 642	7,98
1877.	6	1 472 026	25	12 383 248	18	369 578	49	14 224 852	1 061 391	8,06
1878.	5	1 205 696	24	12 406 888	18	289 482	47	13 992 066	— 322 786	— 2,27
1879.	5	1 348 688	24	12 989 824	18	393 794	47	14 735 306	833 240	6,00
1880.	5	1 240 011	25	13 652 440	18	634 909	48	15 587 360	852 054	5,78

Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 28—39; IX, 76—87; Compass 12/1879,
 388—396; 13/1880, 395—404, 14/1881, 351—358.

**AKTIVNOST NOVČANIH ZAVODA U CIVILNOJ HRVATSKOJ
I SLAVONIJI 1868—1880.**
(Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Escompt		Hipotekarni				Svega
	mjenica	u %	Predujmovi	u %	zajmovi	u %	
1868.	432 851	38,12	255 204	22,48	447 242	41,60	1 135 297
1869.	952 742	40,14	645 360	27,18	775 898	32,68	2 374 000
1870.	1 894 640	44,66	785 703	22,31	1 186 444	35,03	3 886 786
1871.	3 494 343	58,58	887 045	14,87	1 583 587	26,55	5 964 975
1872.	4 729 567	60,25	1 317 741	16,78	1 804 114	22,97	7 853 422
1873.	5 474 680	56,50	1 953 357	20,15	2 359 194	24,35	9 690 230
1874.	7 444 370	61,75	2 156 556	17,88	2 455 663	20,37	12 056 590
1875.	8 754 750	61,48	2 884 510	19,22	2 655 188	18,60	14 287 438
1876.	9 341 221	62,76	2 749 332	18,50	2 769 019	18,64	14 854 562
1877.	9 832 450	61,52	2 811 833	17,60	3 338 176	20,88	15 982 458
1878.	8 185 360	60,65	2 064 097	15,30	3 246 688	24,05	13 496 145
1879.	9 813 043	59,22	1 899 714	12,76	4 170 066	28,02	14 882 823
1880.	8 938 627	56,75	2 280 284	14,48	4 531 172	28,77	15 750 044
porast u %							
1868—1873.	1 164,80	—	665,41	—	427,50	—	735,54
1873—1880.	63,00	—	16,74	—	92,06	—	62,53

Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VII, 58—73; IX, 78—88; Compass 12/1879, 388—396; 13/1880, 395—404; 14/1881, 351—358; Izvješće TOK Zagreb 1877/78, 117; Isto 1879, 73; SI TOK Zagreb 1876—1880, 119—201; Izvješće TOK Osiek 1880, 211.

AKUMULACIJA ŠTEDNIH ULOGA U NOVČANIM ZAVODIMA VOJNE KRAJINE 1868—1880.
 (Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Broj	Banke	Broj	Štedionice	Broj	Vjersijske zadruge	Broj	SVEGA	Ukupni porast u broju	u %
1868.	—	—	1	76 484	—	—	1	76 484	—	—
1869.	—	—	1	221 228	—	—	1	221 228	144 744	189,24
1870.	—	—	1	229 665	1	?	2	229 665	8 437	3,81
1871.	—	—	2	386 527	2	?	4	386 527	156 862	68,30
1872.	—	—	5	646 378	2	?	7	646 378	259 851	67,23
1873.	1	37 300	6	671 471	2	27 147	9	735 918	89 540	13,85
1874.	1	50 904	6	888 057	2	42 454	9	981 415	245 497	33,36
1875.	1	110 694	7	1 135 072	3	84 010	11	1 329 776	348 361	35,49
1876.	1	230 857	7	1 440 565	3	170 560	11	1 841 982	512 206	38,52
1877.	1	229 944	8	1 588 538	3	260 552	12	2 079 084	237 102	12,87
1878.	?	?	8	1 781 247	3	266 815	11	2 048 062	—31 022	—1,50
1879.	?	?	8	2 049 932	3	271 250	11	2 321 182	273 120	13,33
1880.	?	?	8	2 063 249	3	288 193	11	2 351 442	30 260	1,30
porast										
1868—1873.	1	37 300	5	594 963	1	27 147	8	659 434	—	—
u %	100,00	100,00	500,00	777,90	100,00	100,00	800,00	862,18	—	—
1873—1880.	?	?	2	1 391 778	1	261 046	2	1 615 524	—	—
u %	?	?	33,33	207,27	50,00	961,60	22,22	219,52	—	—

Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 28—39; IX, 76—87; Compass 12/1879, 388—396; 13/1880, 395—404; 14/1881, 351—358.

AKTIVNOST NOVČANIH ZAVODA U VOJNOJ KRAJINI 1868—1880.
(Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Escompt mjenica	u %	Predujmovi	u %	Hipoteka zajmovi	u %	Svega
1868.	14 400	18,68	61 907	80,33	762	1,00	77 069
1869.	78 662	35,76	136 092	61,86	5 234	2,38	219 988
1870.	82 597	32,95	155 520	62,03	12 575	5,02	250 692
1871.	155 519	44,95	176 763	51,10	13 668	3,95	345 950
1872.	506 497	65,32	247 602	31,93	21 232	2,75	775 421
1873.	483 063	59,35	297 822	36,58	33 112	4,07	813 997
1874.	734 890	68,42	297 636	27,70	41 662	3,88	1 074 148
1875.	975 617	74,56	301 020	23,50	49 824	5,44	1 308 461
1876.	1 229 300	75,65	326 326	20,08	69 324	4,27	1 642 950
1877.	1 361 960	77,38	326 835	18,58	71 127	4,04	1 759 922
1878.a)	984 133	74,80	269 159	20,45	62,442	4,75	1 315 734
1879.	1 189 654	75,56	313 436	19,91	71 194	4,53	1 574 284
1880.	1 526 382	78,90	309 072	15,97	99 226	5,13	1 934 680
Porast u %							
1868—1873.	3 254,60	—	381,07	—	4 245,40	—	956,20
1873—1880.	215,98	—	3,78	—	199,67	—	137,68

a) Do kraja desetljeća nedostaju podaci za novčane zavode u Vinkovcima.
Izvor: SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. VII, 58—73; IX, 78—88; Compass 12/1870, 388—396; 13/1880, 395—404; 14/1881, 351—358; SI TOK Zagreb 1876—1880, 195—201; Izvješće TOK Osiek 1880, 211.

AKUMULACIJA ŠTEDNIH ULOGA U NOVČANIM ZAVODIMA GRADA RIJEKE 1870—1880.

(Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Riječka banka	Općinska štedionica	Pučka štedionica	SVEGA	Ukupni porast u broju	u %
1870.	—	1 811 674	—	1 811 674	—	—
1871.	?	2 109 853	—	2 109 853	298 179	16,46
1872.	241 549	2 272 382	—	2 513 931	404 078	19,15
1873.	79 273	2 550 721	78 445	2 708 439	194 508	7,73
1874.	139 045	2 869 686	363 934	3 372 665	664 226	24,52
1875.	6 550	3 063 878	340 046	3 410 474	37 809	1,12
1876.	871	3 305 963	442 079	3 748 913	338 439	9,92
1877.	0	3 380 652	388 224	3 768 876	19 963	0,53
1878.	0	3 334 258	332 913	3 667 171	—101 705	—2,70
1879.	0	3 530 786	325 139	3 855 925	188 754	5,15
1880.	0	3 965 141	365 196	4 330 337	474 412	12,30

Izvor: Compass 5/1872, 131, 438; 6/1873, 230, 392—393; 7/1874, 230, 406—407; 8/1875, 233, 398; 9/1876, 283, 392; 10/1877, 395; 11/1878, 326; 12/1879, 199, 337; 13/1880, 193, 327; 14/1881, 150, 287; 15/1882, 147, 280.

AKTIVNOST NOVČANIH ZAVODA U GRADU RIJECI 1870—1880.

(Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Escompt mjnenica	u %	Preduj- movi	u %	Hipote- karni zajmovi	u %	Svega
1870.	—	—	12 158	1,66	719 093	98,34	731 251
1871.	—	—	17 577	1,94	887 741	98,06	905 318
1872.	1 411 326	55,42	111 962	4,40	1 023 001	40,18	2 546 289
1873.	455 158	26,02	52 450	3,00	1 241 061	70,98	1 748 669
1874.	733 977	34,81	63 572	3,01	1 311 506	62,18	2 109 055
1875.	683 629	28,98	37 748	1,60	1 637 261	69,42	2 358 638
1876.	634 998	26,38	58 568	2,44	1 713 225	71,18	2 406 791
1877.	522 653	22,31	54 901	2,34	1 764 841	75,35	2 342 395
1878.	554 246	24,66	29 518	1,32	1 663 331	74,02	2 247 095
1879.	365 568	16,90	74 124	3,43	1 723 055	79,67	2 162 747
1880.	513 834	22,40	41 756	1,82	1 738 527	75,78	2 294 117

Izvor: Compass 5/1872, 131, 438; 6/1873, 230, 392—393; 7/1874, 230, 406—407; 8/1875, 233, 398; 9/1876, 283, 392; 10/1877, 233, 395; 11/1878, 191, 326; 12/1879, 199, 337; 13/1880, 193, 327; 14/1881, 150, 287; 15/1882, 147, 280.

ODNOS HIPOTEKARNIH ZAJMOVA I HIPOTEKARNIH TERETA (DUGOVA) U CIVILNOJ HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1864—1879.

(Stanje potkraj godine u fav)

GODINE	Ukupni hipotekarni tereti	Ukupni hipotekarni zajmovi kod domaćih novčanih zavoda	Udio u ukupnim hipotekarnim, teretima u %	Hipotekarni zajmovi kod zagrebačke podružnice Na- rodne banke	Udio u ukupnim hipotekarnim teretima u %
1864.	24 264 070	41 539	0,17	1 400 067	5,77
1865.	25 411 918	44 290	0,17	1 386 940	5,46
1866.	27 393 650	79 245	0,29	1 397 129	5,10
1867.	28 167 250	211 905	0,75	1 542 558	5,47
1868.	32 165 925	447 242	1,39	1 662 343	5,17
1869.	33 909 898	755 808	2,23	1 914 241	5,64
1870.	34 183 165	1 186 444	3,47	2 384 954	6,98
1871.	37 670 860	1 583 587	4,20	2 196 561	5,83
1872.	38 155 086	1 804 114	4,73	2 090 695	5,48
1873.	43 163 850	2 531 194	5,45	2 198 718	5,86
1874.	45 629 781	2 455 663	5,38	2 745 167	5,42
1875.	48 173 833	2 655 188	5,51	2 932 725	6,08
1876.	50 089 329	2 767 019	5,52	3 051 276	6,09
1877.	52 151 059	3 338 176	6,40	3 066 880	5,88
1878.	55 165 090	3 246 688	5,88	3 005 988	5,45
1879.	57 868 641	4 170 066	7,20	2 960 862	5,12

Izvor: MPTN 1865—1879, PSU VI/1880, Prilog VI, 74; SVZ 1847—1877, PSU V/1879, tabl. V, 28—39; tabl. VIII, 74; Compass 12/1879, 388—396; 13/1880, 395—404.

PREGLED HIPOTEKARNIH TERETA U CIVILNOJ HRVATSKOJ I SLAVONIJI 1865—1879.

GODINE	Vrijednost hipotekarnih tereta u fav.										SVEGA	
	do 500 fav u broju u %	do 1 000 u broju u %	do 10 000 u broju u %	do 50 000 u broju u %	do 100 000 u broju u %	preko 100 000 u broju u %	SVEGA					
1865.	2 047	76,18	303	11,28	308	11,47	23	0,85	6	0,22	—	2 687
1866.	2 493	76,24	347	10,61	404	12,35	18	0,56	4	0,12	4	3 270
1867.	2 650	81,39	267	8,20	310	9,32	25	0,77	2	0,06	2	3 256
1868.	2 521	77,80	317	9,78	358	11,06	34	1,06	6	0,18	4	3 240
1869.	4 160	86,04	303	6,28	328	6,78	38	0,78	3	0,06	3	4 835
1870.	3 588	81,47	395	8,97	381	8,85	35	0,80	3	0,07	2	4 404
1871.	8 424	90,04	498	5,32	392	4,19	34	0,36	7	0,07	1	9 356
1872.	8 493	87,82	693	7,17	435	4,50	41	0,42	7	0,07	2	9 671
1873.	5 105	79,27	584	9,07	625	9,70	100	1,56	16	0,25	10	6 440
1874.	4 647	74,15	1 046	16,70	472	7,53	79	1,26	15	0,24	8	6 267
1875.	5 263	79,00	864	12,93	458	6,85	57	0,85	16	0,24	9	6 687
1876.	4 697	77,01	844	13,84	469	7,69	78	1,28	6	0,10	5	6 099
1877.	5 976	76,09	1 197	19,63	588	7,49	81	1,03	9	0,11	4	7 855
1878.	8 253	77,10	1 426	13,32	903	8,43	110	1,03	8	0,08	4	10 704
1879.	6 613	78,16	1 271	15,02	504	5,97	58	0,68	8	1,09	7	8 461

IZVOR: Mjena u posjedu i teretih nekretnina 1865—1879. PSU VI, Zagreb 1880, 75—77.

Zusammenfassung

GRÜNDUNG UND ENTWICKLUNG DER GELDINSTITUTE IM ZIVIL- UND MILITÄRKROATIEN UND IN SLAWONIEN ZWISCHEN 1846 UND 1880

Agneza Szabo

Um das Jahr 1848 übte sowohl im zivilen Teil Kroatiens als auch im kroatischen Teil der Militärgrenze nur ein einziges Geldinstitut seine Tätigkeit aus: die im Jahr 1846 gegründete »Prva hrvatska štedionica« (Erste kroatische Sparkasse).

Aber auch nach dem Zusammenbruch des Feudalsystems 1848 verfügte Kroatien noch nicht über innere Kräfte, die die Gründung von weiteren, so notwendigen Geld- bzw. Kreditinstituten ermöglichen würden. Außerdem waren dafür auch andere Voraussetzungen, in erster Linie politischer, aber auch rechtlicher Art, nicht gegeben.

Die ungünstige politische Lage nach dem Zusammenbruch des Neoabsolutismus wie auch die politischen Machtkämpfe am Vorabend des kroatisch-ungarischen Ausgleichs sowie seiner Revision haben die Gründung von dringend notwendigen Geldinstituten im Lande um ein ganzes Jahrzehnt verzögert. Eine verhältnismäßig beschleunigte Schaffung von Geldinstituten auf dem Territorium Zivilkroatiens und Slawoniens sowie der Stadt Rijeka erfolgte zwischen den Jahren 1872 und 1873, d. h. ein Jahr vor der anberaumten Revision des kroatisch-ungarischen Ausgleichs. Es ist offensichtlich, daß die ungarische Regierung durch die Erteilung der Zustimmung zur Gründung solcher Institute die öffentliche Meinung in Kroatiens zugunsten der Annahme des Ausgleichs zu beeinflussen trachtete. Auf dem Territorium der Militärgrenze begann jedoch erst 1870 die Kapitalakkumulation, also nachdem der Prozeß der Entmilitarisierung eingesetzt hatte.

Die Finanzkrise, die am 9. Mai 1873 im Zentrum der Monarchie ausbrach, zog einen Rückgang in den Geschäften der Geldinstitute auch im Zivilkroatien und der Militärgrenze nach sich. Von der Krise waren größere Städte wie Zagreb, Osijek, Rijeka am schlimmsten betroffen. Die Folgen der Krise, die durch plötzlichen Kapitalschwund gekennzeichnet ist, konnten erst gegen Ende des Jahrzehnts überwunden werden. Der Sanierungsprozeß wurde von den Staatsinstitutionen tatkräftig unterstützt. Mit Hilfe der von ihnen gewährten Kredite konnte in Zagreb das »Hrvatsko pripomočno društvo« (Kroatische Rückversicherungsgesellschaft) gegründet werden, dem fast alle Geldinstitute im Land beitraten.

Die Geldanstalten im Zivilkroatien als auch in der Militärgrenze haben zwar größtenteils die Krise überlebt, verfügten aber auch Ende des Jahrzehnts nicht über ausreichende Kapitalakkumulation, was dazu führte, daß Kredite im Land knapp waren. Eben aus diesem Grund wuchsen die Hypothekenschulden sprunghaft an. Das führte weiter zu einer großen allgemeinen Verarmung und wachsender Verschuldung, die in der Zeit nach 1873 immer größere Ausmaße annimmt. Statt der Hypotheken gewähren die Geldinstitute lieber Hochzinskredite mit kurzer Laufzeit, so daß die Geldinstitute in der Regel hohe »Dividende« an ihre Teilhaber ausschütten konnten. Alle diese Tatsachen wie auch die wesentlichen Unterschiede in der Höhe der Spareinlagen der einzelnen Besitzer von Sparbüchern sagen sehr viel aus einerseits über die allmähliche Schaffung von Voraussetzungen für eine kapitalistische Wirtschaft im Ganzen und andererseits über ständig wachsende soziale Unterschiede.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.